

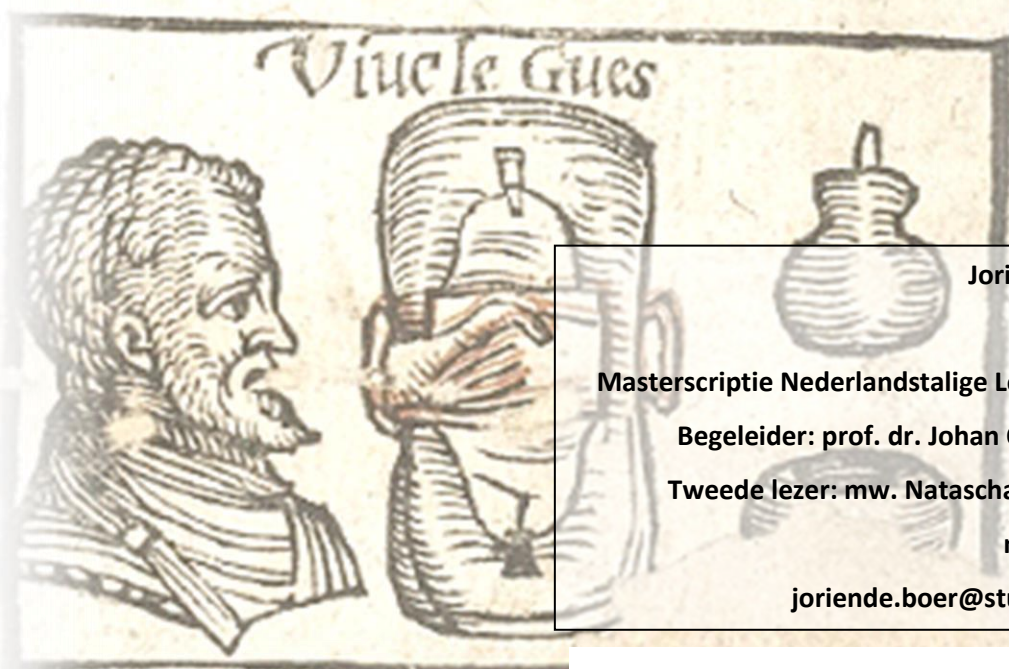
Een gezongen geschiedenis

*Drie bekende geuzenliederen in de geschiedschrijving van de
Nederlantsche Gedenck-clanck (1626)*

De Tiede Boeckken / Waerin
ne begrepen is den gantsche Van-
del der Nederlantscher gheschiedenissen/
des voorledē acht Jaren tot die Peps
toegedraghen/eensdeels in Druck
wtghegaen/eensreels nu nieu
by ghevoecht.

Midtsgaders sommige schoone Re-
ceprenen ten seluen Propooste dienen
hier achter by ghestelt.

Nieuw nienlick vermeerderd ende
ghecorrigeert.

Jorien de Boer

s4151925

Masterscriptie Nederlandstalige Letterkunde

Begeleider: prof. dr. Johan Oosterman

Tweede lezer: mw. Natascha Veldhorst

maart 2017

joriende.boer@student.ru.nl

Pro Lege, Rege.

Radboud Universiteit

Inhoud

Voorwoord	3
Abstract	5
Hoofdstuk 1: literair-historisch kader en methode	7
1.1 Inleiding.....	7
1.2 Literair-historisch kader	8
1.3 Methode.....	12
Hoofdstuk 2: presentatie van het materiaal	15
2.1 Inleiding.....	15
2.2 Close reading van drie geuzenliederen	16
2.2.1 Het <i>Wilhelmus</i> inhoudelijk bekeken	16
2.2.2 <i>Maximilianus de Bossu</i> inhoudelijk bekeken	18
2.2.3 <i>Hoort allegaer</i> inhoudelijk bekeken	19
2.3 De liedbronnen: het <i>Geuzenliedboek</i> (1576) en de <i>Nederlantsche Gedenck-clanck</i> (1626)	21
2.3.1 Het <i>Geuzenliedboek</i> nader bekeken	21
2.3.2 De geuzenliedboeken 1576 – 1625 vergeleken.....	24
2.3.3 De <i>Nederlantsche Gedenck-clanck</i> nader bekeken	28
2.3.4 Drie geuzenliederen in twee liedboeken.....	31
2.3.5 Een geschiedschrijving in liederen.....	35
Hoofdstuk 3: functie & betekenis van de liederen.....	37
3.1 Inleiding.....	37
3.2 De geuzenliederen	38
3.3 De memory studies	41
3.4 De <i>Nederlantsche Gedenck-clanck</i> en de memory studies	44
3.4.1 Het <i>Wilhelmus</i>	46
3.4.2 <i>Maximilianus de Bossu</i>	48
3.4.3 <i>Hoort allegaer</i>	49
3.4.4 De prozateksten in de <i>Nederlantsche Gedenck-clanck</i>	51
Hoofdstuk 4: Conclusies en aanbevelingen.....	57
4.1 Het geuzenlied als nieuw historisch genre?.....	57
4.2 De levende herinnering in de geuzenliederen.....	59
Bibliografie	63
Bijlage: liedteksten geuzenliederen	67

Voorwoord

Het afgelopen jaar heb ik mij met twee intensieve projecten beziggehouden: het eerste project was mijn scriptie en het tweede project betrof het voorzitterschap bij het Nederlands Studenten Kamerkoor. Van beide projecten heb ik ontzettend veel geleerd; als fervent theedrinker leerde ik koffie drinken, als notoir uitsteller leerde ik door te werken en als eenentwintigste-eeuwse student en koorzangeres leerde ik over liederen uit zes- en zeventiende eeuw (en de moderne tijd). Zowel inhoudelijk als persoonlijk heeft het mij veel gebracht en beide projecten heb ik met heel veel plezier afgesloten.

Literatuur, geschiedenis en muziek; mijn interesses en mijn passies komen in deze scriptie op een bijzondere manier samen. Iedereen die wel eens naar de voortgang van mijn scriptie heeft gevraagd, kon rekenen op een enthousiast verhaal over één of alle drie de onderwerpen. Zó diep in een onderwerp duiken en over weinig anders meer kunnen praten, is mij eerder nog niet overkomen. Mijn begeleider Johan Oosterman heeft mij daarin steeds gestimuleerd: telkens weer deed ik nieuwe inzichten op, waren er nieuwe vragen te stellen en kon een casus van nog een andere kant benaderd worden. Ik wil hem daar van harte voor bedanken, want dit resultaat was er niet geweest zonder zijn scherpe, kritische blik. Daarnaast dank ik mijn meelezers: dankzij jullie frisse blik op de conceptversies van het concept, kon ik ook mijn volgende versie weer verbeteren. Ook mijn ouders wil ik hier even noemen, want in al die jaren dat ik studeer, hebben zij mij altijd aangemoedigd en gestimuleerd om er het beste uit te halen wat er in zit. Dat daarbij soms drie zijwegen bewandeld moeten worden, nemen ze voor lief: ook die zijweg belandt weer op de hoofdweg. En de laatste, 'but not least': Marc, die mij altijd weet te motiveren, of hij nou naast me zit of vierduizend kilometer verderop aan het werk is.

Abstract

This study examines the appearance of three well-known beggar songs in two different songbooks. The three songs, *Wilhelmus*, *Maximilianus de Bossu* and *Hoort allegaer*, were written in the seventies of the sixteenth century, as a result of the actual affairs in the war against the Spaniards. The beggar songs constitute an eyewitness account of the conflict; by the time the songs appeared, they were very newsworthy. Fifty years after the publication of the oldest known volume of *Geuzenliedboek* in 1576, the inheritors of Adriaen Valerius publicate his historical songbook *Nederlantsche Gedenck-clanck* (1626). With this songbook, Valerius aims to create a cultural remembrance and to educate his contemporaries in national history. Valerius describes the early years of the conflict by prose. Next to this, 76 songs are included, where three of them are original beggar songs. Valerius uses these three songs very consciously as a historical source for his historiography. By means of the theory of the memory studies I will examine if these songs and prose have contributed to the goals Valerius has stated for himself. The *Nederlantsche Gedenck-clanck* has the ambition to create a cultural memory, but it are mostly the beggar songs that contribute to the cultural memory of the national history by singing the past.

Hoofdstuk 1: literair-historisch kader en methode

1.1 Inleiding

Het lied als literaire tekst is bezig aan een opmars, maar pas sinds enkele decennia wordt het liedgenre door literatuurwetenschappers gezien als volwaardig literair genre. Tenminste, dat is de consensus in de literatuurwetenschap. In de praktijk blijkt dat het liedgenre zijn plaats in de literatuur inmiddels verworven heeft: het genre is niet nieuw meer, maar er is nog wel veel te ontdekken. Het lied als vernieuwend wetenschappelijk onderwerp, lijkt steeds meer te verworden tot een stijlfiguur.

In dit onderzoek staat het geuzenlied centraal. Van de vele geuzenliederen die verschenen tijdens het begin van de Opstand in de jaren zeventig van de zestiende eeuw, zijn er drie die een opmerkelijke receptiegeschiedenis kennen. Ongeveer vijftig jaar later verscheen een liedboek van de hand van Adriaan Valerius, *Nederlantsche Gedenck-clanck* (1626), waarin drie geuzenliederen ingezet worden bij de geschiedschrijving over het begin van de Opstand. Deze drie liederen, *Wilhelmus*, *Maximilianus de Bossu* en *Hoort allegaer*, worden alle drie zorgvuldig ingeleid en in het historisch kader van de recente geschiedenis geplaatst. Het zijn ooggetuigenverslagen die het historische verhaal van Valerius ondersteunen.

De geuzenliederen kennen een lange geschiedenis. In deze liederen, die ook historielied of opstandslied worden genoemd, wordt verslag gedaan van of gereflecteerd op een gebeurtenis in de vroege jaren van de Tachtigjarige Oorlog. Veel van de liederen gelden als ooggetuigenverslagen en om die reden hadden ze in de jaren zeventig van de zestiende eeuw een belangrijke nieuwswaarde vanwege de actualiteit die ze bezongen. In eerste instantie verschenen de geuzenliederen in pamfletvorm, maar al snel werden de liederen gebundeld in het *Geuzenliedboek*. Van het *Geuzenliedboek* zijn veel verschillende drukken verschenen, waarvan de oudst bekende druk stamt uit 1576. Er moeten eerdere drukken hebben bestaan, uit 1574 en 1575, maar die zijn helaas niet overgeleverd.¹ In totaal bestaan er nu nog 38 uitgaven, waarvan de jongste drukken ver in de zeventiende eeuw werden gepubliceerd.

In deze studie onderzoek ik drie geuzenliederen en hun receptie tussen de oudste druk van het geuzenliedboek en de *Nederlantsche Gedenck-clanck*. Ik vraag mij af waarom Valerius de drie originele geuzenliederen opneemt in de *Nederlantsche Gedenck-clanck* en ik probeer een antwoord te geven op de vraag of en hoe deze geuzenliederen bijdragen aan de historische receptie van het begin van de Opstand. In de periode van vijftig jaar, tussen 1576 en 1625, verschenen er twintig drukken van het geuzenliedboek. Ik onderzoek de liedbronnen als geheel en ik kijk naar de liederen

¹ De Bruin 1997, p. 83

zoals die in de liedboeken zijn opgenomen. Er zijn veel verschillen tussen de drie liederen in de verschillende drukken van het geuzenliedboek en de *Nederlantsche Gedenck-clanck* die aandacht verdienen. In hoofdstuk 2 bekijk ik de liedbronnen en ik onderzoek hoe de liederen in deze bronnen worden gepresenteerd.

Het gegeven dat drie ogenschijnlijk willekeurige geuzenliederen zijn opgenomen in een liedboek over de begindagen van de Opstand, is interessant. Het liedboek van Valerius presenteert de geschiedenis van de Opstand, waarbij ik me afvraag hoe de geuzenliederen ingezet worden om een historische herinnering te creëren. In het derde hoofdstuk komt de vraag aan de orde waarom juist deze drie geuzenliederen zijn opgenomen in het liedboek. Om beide vragen te beantwoorden, heb ik me georiënteerd op de verklaringsmodellen vanuit de memory studies en die toegepast op de *Nederlantsche Gedenck-clanck* en de drie geuzenliederen die in het liedboek zijn opgenomen. Behalve liederen, zijn aan dit liedboek ook prozateksten toegevoegd, die een historische context bieden bij de liederen.

De inhoud van het liedboek van Valerius blijkt goed te verklaren volgens de inzichten die de memory studies bieden, zoals blijkt uit het laatste hoofdstuk. Behalve de conclusie, zijn ook enkele aanbevelingen voor verder onderzoek opgenomen. Het onderzoek naar het lied als literaire tekst is inmiddels uitgegroeid tot een volwaardig onderzoeksgebied en de vragen die het genre oproept, zijn talloos.

1.2 Literair-historisch kader

De Tachtigjarige Oorlog wordt gezien als de aanzet naar de eenwording van Nederland. In deze oorlog ontworstelden de Noordelijke Nederlanden zich aan het Spaanse juk en men koos voor een eigen bestuur. Deze geschiedenis spreekt tot de verbeelding, het is een ontstaansgeschiedenis van ons land. Vanzelfsprekend is er over de Tachtigjarige Oorlog enorm veel geschreven, niet alleen met betrekking tot het historisch kader, maar ook op literair gebied. De rol van het lied in dat verband wordt echter nauwelijks besproken, of enkel in de marge.

Een historisch overzicht van de Tachtigjarige Oorlog en de daaropvolgende Gouden Eeuw kan men lezen in *De last van veel geluk*, van A. Th. van Deursen. Het is bewust een nationale geschiedenis geworden, van de godsdienststrijd in de Nederlanden tot aan de achttiende eeuw. Van Deursen benadert de geschiedenis vanuit een elitair perspectief door veel aandacht te geven aan de maatschappelijke ontwikkelingen die vanuit de elite werden beïnvloed. De liederen daarentegen die in dit onderzoek centraal staan, geven juist een blik in de geschiedenis van het gewone volk. De context waarin deze liederen verschenen, wordt echter gecreëerd door het handelen van de elite: de

besluiten van hogerhand hebben invloed op de burgerij. Het overzichtswerk van Van Deursen vormt een achtergrond bij de geuzenliederen, waardoor deze in perspectief geplaatst kunnen worden, maar gaat niet in op de rol van het lied in de strijd. Wel beziet Van Deursen het lied in het licht van de propagandastrijd, maar dat blijft beperkt tot de rol van het *Wilhelmus*: 'Een lied bewijst niets, en hoeft dat ook niet te doen. Maar het versterkt en bevestigt de mensen in hun overtuigingen.'²

Met betrekking tot de literatuur in een historische context, is het literatuuroverzicht uit de reeks *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur* van Karel Porteman en Mieke Smits-Veldt zeer bruikbaar. De rol van de Hervorming op de Nederlandse literatuur is groot: 'De opkomst van het protestantisme heeft in de Nederlanden een verbazingwekkende hoeveelheid literaire energie vrijgemaakt. Niet alleen theologisch geschoolden en predikanten, maar ook zeer veel gewone lieden voelden zich geroepen om het nieuwe religieuze gedachtegoed in dicht en lied bij te vallen, te verspreiden of ter discussie te stellen.'³ In de reeks *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur* gaat over het algemeen weinig aandacht uit naar het lied als literair fenomeen, en ook Porteman en Smits-Veldt gaan net als Van Deursen voornamelijk in op de propagandafunctie van de geuzenliederen. Daarnaast noemen zij ook het spottende karakter en de actualiteitsfunctie van de liederen. Dat de geuzenliederen wijdverspreid waren, wordt aangetoond door te wijzen op de vele drukkers die geuzenliederen uitgaven. De geuzenliedboeken boden via het zingen een gemeenschappelijke geschiedbeleving aan het volk.⁴

Behalve de geuzenliedboeken, wordt ook de *Nederlantsche Gedenck-clanck* in een historisch perspectief geplaatst. Porteman en Smits-Veldt noemen dit liedboek een 'geschiedenis van de vrijheidsstrijd, doorweven en opgeluisterd met zesenzeventig liederen, die op drie na alle van zijn hand waren.'⁵ Het liedboek van Valerius staat in de traditie van de geuzenliederen door een geschiedkundig verhaal te vertellen, maar de bronnen verschillen ook van elkaar. De *Gedenck-clanck* is moderner en reflecteert meer op de geschiedenis dan de geuzenliederen doen. Tenslotte wijzen Porteman en Smits-Veldt op de rol van dichters ten tijde van de Opstand, die middels gedichten en liedteksten een bijdrage hadden aan de creatie van een vaderlands gevoel.⁶

In *Het volle leven. Nederlandse literatuur en cultuur ten tijde van de Republiek (circa 1550-1800)* besteedt René van Stipriaan veel aandacht aan het literaire en culturele leven in de Republiek. Zijn blik is veel breder dan enkel de literatuur en daarmee onderscheidt hij zich van veel andere literatuurgeschiedenissen. Voor mijn onderzoek is dit overzicht een waardevolle bron, omdat het liedgenre met één been in de literatuur staat, en anderzijds tot de cultuurgeschiedenis wordt

² Van Deursen 2004, p. 59

³ Porteman en Smits-Veldt 2009, p. 49

⁴ Porteman en Smits-Veldt 2009, p. 75

⁵ Porteman en Smits-Veldt 2009, p. 324

⁶ Porteman en Smits-Veldt 2008, p. 494

gerekend. Het boek opent met de rol van de letteren in de Republiek, maar Van Stipriaan besteedt ook aandacht aan het lied ten tijde van de Opstand: 'de Nederlandse literatuur bestond voor een groot deel uit liederen, of berustte op procedés die nauw met de liedcultuur verbonden waren.'⁷ Met name rijm en metrum zijn lange tijd van groot belang geweest vanwege het orale karakter van de literatuur.

De rol van het lied is van invloed op de geschiedenis, stelt Van Stipriaan, omdat het zich presenteerde als zeer effectief communicatiemiddel. De geuzenliederen zijn zeer geschikt als medium om nieuwsberichten te verspreiden waardoor ze een belangrijke nieuwsaarde hadden. De vele herdrukken van de geuzenliedboeken getuigen van een actualiseringsdrang, en ook tegenwoordig hebben de liederen waarde vanwege hun feitelijk-historisch karakter.⁸ Tenslotte is de rol van de geuzenliederen historisch van invloed vanwege de retorische kracht die uitgaat van een tekst op een melodie, omdat muziek rechtstreeks inspeelt op emoties.⁹ Van Stipriaan merkt op dat de geuzenliederen werden ingezet als herinnering aan het vaderlandse verleden, waarmee men kon aantonen dat de jonge Republiek over een eigen verleden beschikte. Het *Geuzenliedboek* en de *Nederlantsche Gedenck-clanck* zijn voorbeelden van liedboeken die een beschrijving geven van dat vaderlandse verleden.¹⁰ Van Stipriaan voert beide liedboeken op als geschiedenisboekjes, maar als eerste, volwaardig literair-historische geschiedschrijving noemt hij *De Nederlandsche historiën* (1642-47) van Pieter Corneliszoon Hooft. Hoewel de ambities van Valerius minder prominent waren dan die van Hooft, gaat Van Stipriaan onterecht snel voorbij aan zijn liedboek als serieus, historisch-onderwijzende bron. Zowel Valerius als Hooft hebben immers het doel om tijdgenoten te informeren over de Opstand en Valerius mag daarbij niet onopgemerkt blijven.

In zijn boek *Reformation and the Culture of Persuasion* (2005) schrijft Andrew Pettegree over de invloed van liederen op de Reformatie in Europa. Zijn onderzoek biedt een bredere blik dan enkel de Nederlandse situatie waarbij hij opmerkt dat overal in Europa het lied een grote rol speelde in de geloofsstrijd en de verspreiding van het protestantse geloof. Het lied is een zeer toegankelijk medium omdat de combinatie van tekst en muziek ervoor zorgt dat de boodschap zich snel kan verspreiden.¹¹ De invloed van Luther is zeer groot geweest, niet alleen in Duitsland, maar ook daarbuiten. Luther maakte gebruik van contrafacten, waarbij nieuwe teksten op een bestaande melodie werd gezet. Op die manier worden teksten beter onthouden, omdat de melodie al bekend is. Pettegree noemt de invloed van de contrafacten als een belangrijke factor die het succes bepaalde van de opstandslieder. Daarnaast is het liedgenre op zichzelf succesvol, omdat de toegankelijkheid groot

⁷ Van Stipriaan 2002, p. 7

⁸ Van Stipriaan 2002, p. 21

⁹ Van Stipriaan 2002, p. 7

¹⁰ Van Stipriaan 2002, p.41-44

¹¹ Pettegree 2005, p. 40-41

is, vanwege het orale karakter. De laatste succesfactor van de opstandsliederen is van financiële aard. Door de goedkope manier van drukken, konden de liederen snel, goedkoop en met een grote oplage worden verspreid.¹²

De Europese blik die Pettegree heeft, geeft meer achtergrond bij de Nederlandse situatie, doordat hij laat zien hoe de evolutie van de opstandsliederen zich vormde en ook de Nederlanden bereikten. Het genre is al langer bekend, maar met het uitbreken van de Opstand nemen de opstandsliederen een grote vlucht. Hoewel in deze studie de Nederlandse situatie centraal staat, is het waardevol om de gebeurtenissen in de zestiende en zeventiende eeuw in een breder Europees kader te plaatsen.

De Nederlandse liedcultuur ten tijde van de Reformatie wordt beschreven door Judith Pollmann in het artikel ‘Hey ho, let the cup go round!’ Singing for reformation in the sixteenth century’. Opmerkelijk is echter dat Pollmann bewust op zoek gaat naar niet-religieuze liederen uit de Reformatie omdat deze liederen eveneens een bijdrage leverden aan de verspreiding van religieuze ideeën.¹³ Pollmann schrijft dat de didactische agenda van liedboeken in de zestiende en zeventiende eeuw steeds ambitieuzer is geworden en wijst in het kader daarvan op de verscheidenheid aan tekstsoorten in liedboeken. Liedboeken bevatten niet alleen liederen, maar onder meer ook meditatieve teksten en onderwijzende prozateksten.¹⁴ Vanwege de grote populariteit van het genre en de snelle verspreidingsmogelijkheden is het heel helder dat liederen een zeer geschikt medium zijn om de gemeenschappelijkheid van religie te benadrukken en religieuze ideeën uit te dragen, waardoor een grote groep mensen in één keer kan worden aangesproken.¹⁵

Over de liedcultuur in de Nederlanden gaat *Zingend door het leven* van Natascha Veldhorst, die met haar onderzoek een overzicht geeft van het cultuurhistorische verschijnsel van het liedboek. Veldhorst legt de nadruk op de Gouden Eeuw, maar ook liedboeken die voor die tijd verschenen, brengt ze voor het voetlicht, zoals de geuzenliedboeken. In een kort intermezzo beschrijft ze het *Nieuw Geusen Liederen-boeckken* uit 1577 en de liederen die in het liedboek zijn opgenomen noemt ze ‘bij uitstek gedrukte getuigenissen van de mondelinge liedtraditie’.¹⁶ De liederen roepen op tot verzet en willen de protestantse opstandelingen een hart onder de riem steken, door op te roepen tot hoop, vertrouwen en eensgezindheid. Veldhorst noemt de geuzenliederen om die reden een ‘gezongen verzetsrepertoire’, maar daarbij merkt ze op dat het vooral de ouderen waren die deze liedbundels gebruikten. Als jeugdige equivalent noemt Veldhorst de *Nederlantsche Gedenck-clanck* van Valerius, waarin de recente vaderlandse geschiedenis wordt bezongen. Het gegeven dat het liedboek van

¹² Pettegree 2005, p. 52-53

¹³ Pollman 2006a, p. 295-96

¹⁴ Pollman 2006a, p. 312-13

¹⁵ Pollman 2006a, p. 315-16

¹⁶ Veldhorst 2009, p.46

Valerius zich in de traditie van de liedboeken plaatst, vind ik opmerkelijk, zeker vanwege het tijdsverschil van vijftig jaar. De vergelijking wordt in de literatuur dan ook vaker gemaakt en dat heeft mijn interesse gewekt om deze liedboeken nader te onderzoeken.

Het omvangrijke onderzoek uit de nalatenschap van E.T. Kuiper tenslotte, werd al gepubliceerd in 1924 door P. Leendertz. Kuiper beschrijft de verschillende drukken van het *Geuzenliedboek* die tot dan toe bekend waren, in totaal dertig. In zijn publicatie *Het Geuzenliedboek. Naar de oude drukken*, verschenen in twee delen, gaat Kuiper minutieus in op de drukverschillen tussen de verschillende versies. Daarnaast behandelt Kuiper in zeer omvangrijke voetnoten per lied, 252 in totaal, de verschillen en hij benoemt de andere bronnen waarin het lied voorkomt. Met betrekking tot het *Wilhelmus*, *Maximilianus de Bossu* en *Hoort allegaer* heb ik in mijn onderzoek dankbaar gebruik gemaakt van de bevindingen van Kuiper. Inmiddels zijn ten opzichte van 1924 acht andere drukken ontdekt, dus aanvullingen zijn noodzakelijk. Waar dat relevant is, heb ik in dit onderzoek een opmerking geplaatst bij de betreffende liederen.

1.3 Methode

In dit onderzoek staan twee liedboeken en drie geuzenliederen centraal. De drie geuzenliederen *Wilhelmus*, *Maximilianus de Bossu* en *Hoort allegaer* zijn opgenomen in de verschillende drukken van het *Geuzenliedboek* tussen 1576 en 1625 en in de *Nederlantsche Gedenck-clanck* (1626) van Adriaan Valerius. De overeenkomst tussen beide liedbronnen is het voorkomen van de drie geuzenliederen en om die reden vormen de drie genoemde liederen de kern van het onderzoek naar de twee liedboeken. Een analyse van de inhoud van de liederen is de eerste stap in dit onderzoek, die wordt gepresenteerd in hoofdstuk 2. De drie liederen verschillen van elkaar op het gebied van vertelinstantie, maar de boodschap van de liederen is overeenkomstig. Uit de liederen spreekt een zeer geusgezinde boodschap en de tegenstelling tussen de Spaanse vijand en de heldhaftige opstandelingen wordt breed uitgemeten. Tenslotte is de rol van religie in alle liederen van belang, dit is immers de aanleiding van de strijd. Vervolgens worden de liedbronnen beschreven en de verschillende drukken van de geuzenliedboeken worden met elkaar vergeleken. Het blijkt dat de drukken van het *Geuzenliedboek* tussen 1576 en 1626 niet allemaal precies gelijk zijn omdat niet alle liederen in iedere druk zijn opgenomen.

De beschrijving van de geuzenliedboeken dient voornamelijk als contextbeschrijving bij de drie liederen. *Maximilianus de Bossu* en *Hoort allegaer* hebben hun debuut in de druk van 1576 en in de *Kroniek van Godevaert van Haecht* (1565-1574) wordt er al verwezen naar het *Wilhelmus*. De

oudst bekende tekst van het *Wilhelmus* bestaat in een Duitse versie van het lied.¹⁷ De drie liederen worden onder meer overgenomen in de *Nederlantsche Gedenck-clanck*, waar ze worden ingepast in het historische verhaal over de Opstand. In het liedboek van Valerius beslaan historiserende prozateksten een groot deel van de inhoud waardoor de term ‘liedboek’ te summier is en een verkeerde indruk geeft. Wat de *Nederlantsche Gedenck-clanck* betreft, kan men beter spreken van een historiserend boek met liedjes of, zo men wil, historiserend liedboek.

In het tweede deel van dit onderzoek bestudeer ik de *Nederlantsche Gedenck-clanck* als afzonderlijke liedbron. De inhoudelijke kant van het liedboek krijgt hierbij de aandacht, met als zwaartepunt de inleiding op het liedboek en de inleidende, historiserende prozateksten bij de geuzenliederen. Ik vraag mij af hoe de geuzenliederen in het liedboek van Valerius gepresenteerd worden en hoe deze liederen bijdragen aan de inhoud en de doelen van Valerius.

Om de verschillende vragen te beantwoorden maak ik gebruik van de theorie en verklaringsmodellen van de memory studies, waarin de rol van geschiedenis en herinnering in de maatschappij bestudeerd en verklaard wordt. Aan de hand van vijf kenmerken, te weten 1) de benadrukking van collectiviteit in de teksten, 2) een eenzijdige reconstructie van de positieve kant van de geschiedenis, 3) multi-interpretabele teksten met betrekking tot religie, 4) patriottistische propaganda en 5) de mate van historische details, onderzoek ik de relevantie van de liederen als bijdrage aan de collectieve, historische herinnering.

¹⁷ Kestemont, L.P. Grijplezing 2016

Hoofdstuk 2: presentatie van het materiaal

2.1 Inleiding

De drie bekende geuzenliedjes die in dit onderzoek centraal staan, zijn: *Wilhelmus*, *Maximilianus de Bossu* en *Hoort allegaer*. Deze geuzenliederen zijn allemaal opgenomen in de oudst bekende druk van het *Geuzenliedboek* uit 1576. De twee laatstgenoemde liederen hebben in de druk uit 1576 hun debuut, de oudst bekende bron van het *Wilhelmus* is een liedpamflet uit Duitsland dat dateert uit 1573.¹⁸ Daarnaast vermeldt Godevaert van Haecht het lied in zijn kroniek nog voordat het *Wilhelmus* in het *Geuzenliedboek* wordt opgenomen.¹⁹ Het is opmerkelijk dat vijftig jaar na het debuut van deze drie geuzenliederen er een liedboek verschijnt waarin de drie geuzenliederen ook zijn opgenomen; het is de *Nederlantsche Gedenck-clanck* uit 1626, geschreven en samengesteld door Adriaan Valerius. Dit liedboek, waarin Valerius zijn tijdgenoten wil berichten over de Opstand, heeft hij (bijna) volledig zelf geschreven: naast geschiedkundige teksten zijn er 76 liederen, veelal van zijn eigen hand, in opgenomen. Drie liederen vormen een uitzondering: het *Wilhelmus*, *Maximilianus de Bossu* en *Hoort allegaer* zijn onder expliciete vermelding overgenomen uit het *Geuzenliedboek*.

Van het *Geuzenliedboek* zijn vanaf 1576 tot 1625 – het jaar waarin Valerius de *Nederlantsche Gedenck-clanck* voltooide – twintig drukken verschenen en ook daarna werd het liedboek nog lange tijd gedrukt. Het blijkt dat niet in alle drukken tussen 1576 en 1625 de drie genoemde geuzenliederen voorkomen; slechts in negen drukken zijn ze alle drie opgenomen.²⁰ In de overige drukken uit de genoemde periode is het *Wilhelmus* opgenomen, maar zowel *Maximilianus de Bossu* als *Hoort allegaer* ontbreken regelmatig. Het is de vraag welke druk Valerius als uitgangspunt heeft genomen, maar het is zeer aannemelijk dat hij zich gebaseerd heeft op een van de negen drukken waarin alle drie de liederen staan. Elke druk van het *Geuzenliedboek* is zeer goedkoop uitgegeven in klein formaat met dichtbedrukte bladzijden en slechts een enkele houtsnede. Behalve geuzenliederen staan er ook enkele gedichten zonder melodieaanwijzing in, en slechts af en toe wordt een lied in een inleidende titel toegelicht. In het liedboek staat geen notenschrift en alle liederen hebben alleen een melodieaanwijzing.

De *Nederlantsche Gedenck-clanck* van Valerius is in 1626 uitgegeven, een jaar na zijn dood. In 1625 voltooide hij zijn werk en het waren zijn erven die zijn werk onder zijn naam publiceerden. Valerius was goed op de hoogte van de recente geschiedenis en met zijn zeer luxe uitgegeven liedboek wilde hij zijn tijdgenoten onderwijzen in de gebeurtenissen van de Opstand. Behalve liederen, staan er prozateksten in waarin Valerius de geschiedenis schetst, er zijn gravures in

¹⁸ Nehlsen 1998, p. 96-97

¹⁹ De Bruin 1998, p. 19

²⁰ Het gaat om de volgende drukken: 1576, 1592, 1601, 1616(1), 1620, 1621, 1622, 1624(1), 1625.

opgenomen en ieder lied wordt begeleid door notenschrift voor luit en citer. De liederen vormen niet de kern van het liedboek, maar lijken meer te dienen als bespiegeling op de geschiedenis die in de prozateksten geschetst wordt. Op die manier bezien, vormen de liederen een vermakelijk intermezzo bij de historische boodschap die Valerius uit wil dragen. Het mag duidelijk zijn dat de luxe *Nederlantsche Gedenck-clanck* een ander, vermogend publiek voor ogen had dan het bescheidener uitgegeven *Geuzenliedboek*.

2.2 Close reading van drie geuzenliederen

Om de drie geuzenliederen die in dit onderzoek centraal staan nader te bestuderen, is een inhoudelijke analyse van ieder lied van belang. Voor deze analyse heb ik gebruikgemaakt van de liedversies zoals deze in de *Nederlantsche Gedenck-clanck* zijn opgenomen. Er zijn subtiele verschillen met de varianten van de liedjes in het *Geuzenliedboek*, daar zal ik later nader op ingaan. Ik bespreek de geuzenliederen in de volgorde zoals ze in zowel het *Geuzenliedboek* als de *Nederlantsche Gedenck-clanck* zijn opgenomen: eerst het *Wilhelmus*, daarna *Maximilianus de Bossu* en tenslotte *Hoort allegaer*.

2.2.1 Het *Wilhelmus* inhoudelijk bekeken

Van de drie genoemde geuzenliederen is het *Wilhelmus* als het Nederlandse volkslied het meest bekend. In het onderzoek naar het *Wilhelmus*, ligt de focus echter op het auteursvraagstuk, zoals Mike Kestemont in de eerste Louis Peter Grijplezing afgelopen voorjaar zo treffend heeft laten zien. Ook Abraham Maljaars schreef in zijn proefschrift uit 1996 over het auteurschap en de (on)mogelijkheid dat het lied geschreven is door Marnix van Sint Aldegonde. Inhoudelijk is er echter weinig onderzoek gedaan naar het *Wilhelmus* en daarom besteed ik in deze paragraaf aandacht aan de boodschap van het lied.

Het *Wilhelmus* bestaat uit vijftien coupletten en het lied heeft een acrostichon: de eerste letters van iedere strofe vormen samen de naam 'Willem van Nassov'. Iedere strofe kent bij Valerius hetzelfde rijmschema: aBaBcDcD en zoals genoteerd, wisselen vrouwelijk en mannelijk rijm elkaar af. Zoals verderop in dit onderzoek wordt betoogd, heeft Valerius ten opzichte van de versie in het *Geuzenliedboek* het rijmschema van de geuzenliederen subtiel aangepast aan de opvattingen van zijn tijd ten behoeve van het metrum. Hoewel men zeer waarschijnlijk nooit met zekerheid zal kunnen aantonen wie de auteur van het *Wilhelmus* is, blijkt uit het lied heel duidelijk dat het een aanhanger van Willem van Oranje is die geen blad voor de mond neemt om zijn bewondering voor de prins te

tonen. In de Louis Peter Grijplezing benoemt ook Kestemont deze mogelijkheid: hij draagt Datheen aan als kandidaat-auteur van het *Wilhelmus*.²¹ Tenslotte is het opmerkelijk hoe groot de rol van het (protestantse) geloof in het lied is.

De wijsaanduiding bij Valerius is 'Alst begint', waaruit blijkt hoe populair het lied was. Er is sprake van een ik-verteller; Willem van Oranje vertelt zijn eigen verhaal en hij verantwoordt zijn beweegredenen. In de eerste strofe zet Oranje als verteller zijn achtergrond uiteen: hij is trouw aan zijn vaderland en tevens dient hij zijn koning. Zoals blijkt uit het lied, is dit een dilemma dat in de tweede strofe nader wordt toegelicht: Oranje is trouw aan zijn God maar door zijn geloof is hij van zijn land verdreven. Er wordt niet nader toegelicht door wie hij verdreven is, maar Oranje is er van overtuigd dat zijn zaak de juiste is en hij door Gods wil terug zal keren. Om die reden roept hij zijn onderdanen op om te vertrouwen op God, die zal hem helpen om weer terug te keren. De vierde strofe is een lofzang op Willem van Oranje, waarin wordt verteld welke offers hij zelf heeft moeten brengen: zijn broer stierf voor de goede zaak.

De rol van God is in het gehele lied zeer groot, maar de nadruk op religie is in de zesde strofe te vinden. Hierin wordt het gedrag van Willem van Oranje verantwoord doordat de ik-verteller een beroep doet op God en daarmee laat zien wat zijn belangrijkste drijfveer is in de strijd. Daarnaast wordt in het lied de bescherming van God aangeroepen, omdat Willem van Oranje en, algemener, de geuzen onschuldig zijn: 'myn ontschuldig bloet' (strofe 7).

In de achtste strofe is er sprake van een Bijbelse vergelijking, waarin Willem van Oranje en David gelijk worden gesteld: beiden moesten vluchten voor een tiran en daarmee wordt de nadruk gelegd op de onderdrukking. Het verhaal van David loopt goed af en de vergelijking suggereert dat het ook zo zal gaan met Willem van Oranje; het is God die zorgt voor de goede afloop. Door middel van deze typologie wordt het verhaal van de Bijbelse David uitgelegd.

De volgende strofen verhalen over het verdere verloop van de strijd en zowel de euforische emoties als de negatieve connotaties die daarbij horen. Hoewel de dood en het verval van de Nederlanden nadrukkelijk genoemd worden, wordt er toch een positieve draai aan gegeven door te stellen dat sterven voor het vaderland het hoogste goed is, en in alle gevallen staat de vaderlandse liefde op de voorgrond. Deze strofen worden gevolgd door strofe elf waarin een specifieke gebeurtenis uit het verleden wordt beschreven: de slag op het Lanakerveld bij Maastricht. Blijkbaar was deze gebeurtenis voor de auteur van het *Wilhelmus* zo belangrijk, dat er over wordt geschreven in een verder voornamelijk beschouwend lied. De beschouwing op de voorgaande gebeurtenis komt in de volgende strofen waarin wederom de wil van God wordt aangewend om de gebeurtenissen te verklaren.

²¹ Kestemont 2016, L.P. Grijplezing

De laatste twee strofen van het *Wilhelmus* zijn respectievelijk gericht tot het volk en tot God, waarin de auteur Willem van Oranje laat verklaren: ‘Oorlof²² mijn arme schapen [...] U Herder sal niet slapen’ (strofe 14). Willem van Oranje richt zich hier rechtstreeks tot zijn onderdanen en noemt zichzelf de ‘herder’ van zijn volk. Daarnaast roept hij het volk op om te bidden tot God en om dat nog extra kracht bij te zetten, richt hij zich in de laatste strofe tot God en indirect ook tot het volk. Oranje verklaart nooit zijn koning te hebben verlaten, maar zijn trouw aan God is nog belangrijker waardoor hij God boven zijn koning moest kiezen. Deze slotconclusie, die de kern van het gewetensconflict weergeeft, is vergelijkbaar met de boodschap in de eerste en de zesde strofe.

2.2.2 *Maximilianus de Bossu* inhoudelijk bekeken

Het geuzenlied *Maximilianus de Bossu* is van een andere aard dan het *Wilhelmus* omdat het lied is geschreven vanuit het perspectief van een Spaanse graaf. In elf coupletten wordt in een ik-vertelling het verhaal over de gevangenneming van *Maximilianus de Bossu* verteld, waarbij De Bossu in de eerste regel van het lied zichzelf introduceert: ‘Maximilianus de Bossu, ben ick een graef geheeten’. In tegenstelling tot het *Wilhelmus* is dit lied geschreven naar aanleiding van één bepaalde gebeurtenis tijdens de Opstand. Het rijmschema volgt een vast stramien: AbAbCCb. Het lied kent een zeer cynische toon omdat de auteur van het lied geen empathie heeft voor de Spaanse hoofdpersoon.

In de eerste strofe maakt de zanger middels een korte contextschets kennis met de hoofdpersoon van het lied en De Bossu zet zijn doel uiteen: ‘De Geus te dooden principael’ (strofe 1). Daarna vertelt hij dat zijn geloof gebaseerd is op zijn ‘onneembare’ schip en niet op God, een misvatting waardoor de geuzen hem versloegen. Hoewel het cynisme in het lied voornamelijk op de Spanjaarden is gericht, moeten de geuzen het in het lied ook ontgelden, zoals te zien is in de tweede strofe. Dit is echter op te vatten als zelfspot van de auteur en een middel om de Spanjaarden belachelijk te maken door hun ontorechte zelfbewustzijn uit te vergroten.

Vanaf de derde strofe vertelt De Bossu over zijn gevangenschap in een klooster in Hoorn en hoe het hem daar vergaat. De Bossu beseft dat hij de rest van zijn leven als gevangene door moet brengen, maar hij realiseert zich maar al te goed dat hij geluk heeft dat hij niet in Rotterdam gevangen is genomen, omdat hij door een brute moord daar geen vrienden heeft gemaakt. De Bossu legt de schuld van zijn gevangenneming echter buiten zichzelf en in de zesde strofe roept hij de paus op om zijn opdrachtgevers in de ban te doen zodat zij zullen branden in de hel. Hiermee keert hij zich af van de Spanjaarden, en in de volgende strofen heeft hij geen goed woord meer voor ze over. De

²² Oorlof: vaarwel, betekenis via Kuiper 1924.

volgende strofen verhalen eveneens over de strijd, maar deze zijn historisch verantwoord door de verschillende namen van personen en plaatsen die worden genoemd.

Het slot van het lied verschilt van de voorgaande strofen, omdat er sprake is van een meer bespiegeld karakter dan er eerder in het verhaal verteld wordt. In strofe negen beseft De Bossu dat 'schoone woorden' niets waard zijn en dat hij niemand kan vertrouwen. In de strofe erna reflecteert hij op zijn eigen gedrag, maar hij blijft erbij dat zijn zaak de juiste was gezien de belofte die hij doet aan de geuzen: als zij hem vrijlaten, zal hij ze belonen 'met moorden, en met hangen'. In de laatste strofe van het lied benoemt een auctoriële vertelinstantie de conclusie van het lied. De geusgezinde auteur neemt het woord en hij zet De Bossu te kijk: De Bossu wordt neergezet als verliezer van het verhaal.

2.2.3 *Hoort allegaer* inhoudelijk bekeken

Het laatste geuzenlied dat in deze scriptie centraal staat, is *Hoort allegaer*, een lied over de bevrijding van Walcheren. Dit is het langste lied van de drie; het bevat maar liefst negentien strofen. Het rijmschema is AAAbbAA waarbij de laatste twee regels hetzelfde zijn. Er is sprake van een alwetende vertelinstantie die afgewisseld wordt met citaten van de gezaghebber van de Spanjaarden. Anders dan de voorgaande liederen, begint dit lied met een oproep aan de luisteraar: '*Hoort allegaer*' en daarnaast wordt er een jaartal aan de gebeurtenis in het lied gegeven: 'int vierent-seventichste jaer'. In de tweede en derde strofe wordt een situatieschets gegeven waarmee de strijd tussen de Spanjaarden en de geuzen aanvangt. Volgens de derde strofe komen de Spanjaarden in Reimerswaal bijeen, waar zij zweren dat zij de geuzen totaal zullen vernietigen.

Vanaf strofe vier neemt de Spaanse kapitein De Romero het woord en in krijgshaftige taal staat hij zijn strijders te woord: als 'de ketters' zijn verslagen, zal hij aan alle krijgslui wijn uitdelen. Ook in de volgende strofe spoort De Romero zijn lieden aan moedig te zijn en hij bidt tot God en Maria; dat laatste is bij uitstek een katholiek element in het lied waardoor de Spanjaarden van de geuzen worden onderscheiden. In de daaropvolgende strofe wordt de strijd zeer summier beschreven, enkel het resultaat wordt door middel van een metafoor bekendgemaakt: de Spanjaarden 'leeren smeden Op Sint Antheunis wet' en sterven. In de volgende strofe is te lezen dat de Spanjaarden niet zomaar zullen opgeven; de Spanjaarden nemen hier nogmaals zelf het woord en slaan krachtige taal uit. In de volgende strofe worden de geuzen vergeleken met leeuwen, en het succes van de geuzen die de Spaanse schepen enteren wordt beschreven. Ook de volgende strofen verhalen over de strijd waarna strofe elf enige achtergrondinformatie over de strijd vermeldt: 'Dees' fellen slag, Met groot gewag, Men heugen mag. Op een vrydag'.

Vanaf de twaalfde strofe besteedt de alwetende verteller weer enige aandacht aan de Spaanse schepen en laat het lied zien dat de Spanjaarden zich niet zomaar gewonnen geven. Door het voortdurende wisselen van perspectief tussen de Spanjaarden en de geuzen, wordt het verhaal van het lied spannend gemaakt en het lijkt er zelfs even op dat de Spanjaarden zullen winnen: 'Men seyd' den stryt De Geus was quyt, Heer-oom verblyt' (strofe 13). De auteur zet de Spanjaarden vol in beeld in de strofen veertien tot en met zestien, waarin veel aandacht aan hun aftocht wordt gegeven. Het geuzenlied heeft immers niet alleen als doel om deze gebeurtenis te verslaan, maar ook om de tweedeling tussen de strijdende partijen te laten zien. De auteur is heel duidelijk een liedschrijver die aan de kant van de geuzen staat en zodoende laat hij het falen van de Spanjaarden niet onopgemerkt.

De laatste drie strofen verschillen inhoudelijk van de rest van het lied: deze strofen zijn beschouwelijk van aard en bevatten een Bijbelse vergelijking. De Spanjaarden worden vergeleken met de Filistijnen en de auteur vergelijkt beider aftochten. In de daaropvolgende strofe vergelijkt de auteur de Spanjaarden met de Bijbelse farao van Egypte die beiden 'In haer selfs strick gejaegt' zijn. Deze vergelijking moet aangeven hoe lafhartig zowel de Spanjaarden als de Egyptenaren zijn. Tenslotte wordt het lied afgesloten met een oproep tot lof op God en de slotconclusie geeft de vergelijking tussen de geuzen en de Bijbelse David weer: beiden zijn zeer moedig geweest en daardoor hebben zij de strijd gewonnen.

Naar aanleiding van de bovenstaande analyse, kunnen we stellen dat alle drie de liederen vanuit een zeer geusgezind perspectief zijn geschreven. Hoewel de aard van de drie liederen en de vertelperspectieven zeer verschillend zijn, zijn er toch enkele algemene conclusies te geven. Alle drie de liederen schilderen de Spanjaarden af als de ultieme vijand, terwijl de geuzen zeer heldhaftig verbeeld worden. Daarnaast is het opvallend dat in ieder lied het protestantse geloof en de rol van God zeer groot is en dat dit een enorme rol speelt in de strijd en de manier waarop de auteur van ieder lied het handelen van de geuzen verantwoordt.

Naast de geuzenliederen staan in dit onderzoek ook twee liedboeken centraal: het *Geuzenliedboek*, met de focus op de oudst bekende druk uit 1576, en de *Nederlantsche Gedenck-clanck* van Adriaan Valerius dat verscheen in 1626, een jaar na diens dood. Alle drie de liederen komen in beide liedboeken voor en het is interessant om te kijken naar het voorkomen van de drie geuzenliederen in beide bronnen. Om tot een compleet beeld te komen, is het belangrijk om ook deze bronnen te introduceren.

2.3 De liedbronnen: het *Geuzenliedboek* (1576) en de *Nederlantsche Gedenck-clanck* (1626)

Zoals eerder genoemd, zijn de drie hierboven beschreven geuzenliederen in twee verschillende liedboeken opgenomen. Het is interessant om beide liedboeken met elkaar te vergelijken omdat het beide representatieve liedboeken van hun eigen tijd zijn, met een verschil in tijd van vijftig jaar. De liedboeken worden apart gezien en tegen elkaar afgezet, daarvoor zijn verschillende kenmerken van de liedboeken bestudeerd. Het eerste vergelijkingscriterium zijn de paratekstuele elementen van de liedboeken, hierbij moet worden gedacht aan alle teksten van de liedboeken die bijdragen aan de presentatie van het boek. Dat zijn onder andere het titelblad en de teksten voor en achter in de bundels. Daarnaast is de directe inleiding van de liederen – al dan niet aanwezig – een interessant gegeven, net als de teksten die direct voor en na het lied in beide liedboeken opgenomen zijn. De inleidende teksten komen voornamelijk bij Valerius voor, waarbij moet worden opgemerkt dat deze teksten geen parateksten zijn, maar aansluiten bij de inhoud van de liederen. Tenslotte is het interessant om te onderzoeken hoe de liederen zich in de afzonderlijke liedboeken en drukken tot elkaar verhouden. Door deze elementen te onderzoeken, is het ook mogelijk om iets te vermelden over de intentie van de afzonderlijke liedboeken.

Gelet op het feit dat ieder liedboek vanaf de omslag gepresenteerd wordt aan het publiek, is het belangrijk dat niet alleen de liederen beschreven worden, maar dat in deze beschrijving ook de titelbladen aan de orde komen. Tevens worden ook andere parateksten in de liedboeken bestudeerd, zoals een inleiding op het liedboek of de aanwezigheid van een register, die bijdragen aan de presentatie van het liedboek. Het thema van beide liedboeken mag dan gelijk zijn, qua vormgeving zijn de bronnen heel verschillend. In de volgende paragraaf worden de belangrijkste verschillen tussen de liedboeken op een rijtje gezet.

2.3.1 Het *Geuzenliedboek*²³ nader bekeken

Het *Geuzenliedboek* is een verzameling van geuzenliederen die in de eerste instantie op losse liedbladen verschenen, en op den duur gebundeld zijn in een liedverzameling. Vermoedelijk dateert de oudste, maar helaas niet meer bekende druk, uit 1574. Nieuwe drukken werden zeer vlot na

²³ De algemene beschrijving van het *Geuzenliedboek* betreft de druk uit 1576. Behalve de oudst bekende druk, zijn ook de andere drukken tussen 1576 en 1625 in het onderzoek meegenomen, omdat alle twintig drukken uit deze periode Valerius bekend kunnen zijn geweest. De bevindingen die gelden voor andere drukken worden gepresenteerd in de volgende paragraaf

elkaar gedrukt en bij iedere nieuwe druk werden er weer nieuwe liederen opgenomen. In totaal zijn er 252 geuzenliederen uit de verschillende drukken bekend.²⁴

Het titelblad van het *Geuzenliedboek* 1576 bestaat uit tekst in rode en zwarte inkt en een houtsneede onderaan de pagina. De titel luidt: 'Een nieu Guese liede Boecxken' en is weergegeven in rode en zwarte inkt. Tevens wordt op het titelblad iets over de inhoud vermeld, die gaat over de 'Nederlantscher gheschiedenissen' van de afgelopen acht jaren. Behalve oude liederen, zijn in deze druk ook enkele liederen 'nu nieu by ghevoecht', en ook in de laatste regel op het voorblad wordt er gewezen op de nieuwe liederen in deze druk. Vanwege deze verwijzingen, kunnen we er vanuit gaan dat er inderdaad een eerdere druk moet zijn geweest. Onder de tekst is een houtsneede afgedrukt waarop een portret is afgebeeld en de bedelnap, het symbool van de geuzen. De houtsneede wordt begeleid door de teksten 'Vive le Gues' en 'Pro lege, Rege.', wat zoveel betekent als 'Voor de wet en de koning'²⁵. Vaak wordt deze zin aangevuld met 'grege': 'het volk', maar door het ontbreken van de rechter onderhoek van de pagina, is het onbekend of dit laatste woord oorspronkelijk op het omslag stond. Het eerste lied in het *Geuzenliedboek* vangt aan na het titelblad, en heeft net als alle liederen in de bundel enkel een wijsaanduiding. Het lied wordt gedateerd op 1572, maar de wijze van datering vormt een uitzondering. Bij slechts twaalf liederen wordt een jaartal in getallen gegeven na het lied, bij enkele andere liederen is het jaartal uitgeschreven in de liedtekst vermeld zoals te zien is in *Tabel 1*.

Opmerkelijk is dat er in de literatuur²⁶ gewezen wordt op de chronologische volgorde van historische gebeurtenissen in het *Geuzenliedboek*, terwijl daar in deze oudst bekende druk nog geen sprake van is. Niet bij alle liederen is een datum vermeld, maar de jaartallen die bij de liederen specifiek worden genoemd, houden geen chronologische volgorde aan: het oudste lied uit 1564 staat ver achterin de bundel, terwijl vlak daarvoor een lied uit 1575 is opgenomen en het eerste lied in het liedboek dateert uit 1572. Het blijkt, kortom, dat de chronologie niet zo duidelijk is als de literatuur doet vermoeden. Daarnaast vermeldt het titelblad een tijdsspanne van acht jaar, terwijl de liederen een tijdsspanne van elf jaar (1564-1575) beslaan. In *Tabel 1* wordt de volgorde van het voorkomen van de jaartallen in cijfers in de drukken uit 1576 en 1616 weergegeven, waaruit blijkt dat men steeds meer de ambitie had om aan een chronologische indeling vast te houden, maar dat is slechts ten dele gelukt. Dit verklaart echter niet de inconsequenties en hoewel het gegeven interessant is, behoeft het meer onderzoek om hierover een deugdelijke conclusie te geven.

²⁴ Porteman en Smits-Veldt 2009, p.74-75

²⁵ Betekenis via: <http://www.dutchrevolt.leiden.edu/dutch/spreuken/Pages/pro%20lege.aspx>

²⁶ Onder meer Porteman en Smits-Veldt 2009 en Veldhorst 2009 wijzen op de chronologie en om die reden noemt de laatste het *Geuzenliedboek* 'een geschiedverhaal in liederen' (p. 47).

Het *Geuzenliedboek* bevat behalve het voorblad weinig paratekstuele elementen. Het liedboek wordt afgesloten met de tekst 'Hier eyndt dat Geuse liedtboeck.' Toch is daarmee het liedboek nog niet afgesloten, want er volgt nog een alfabetisch register, dat als volgt wordt geëxpliciteerd: 'om lichtelick te vinden tgeene datmen begeert'. Het register beslaat vijf pagina's en is alfabetisch ingedeeld op de eerste regel van ieder lied; van wijsaanduidingen is in het register geen sprake.

De drie geuzenliederen in dit onderzoek, zijn alle drie opgenomen in het *Geuzenliedboek* uit 1576. Het *Wilhelmus*, in deze druk het drieëntwintigste lied, heeft als wijsaanduiding de Franse melodienaam 'Chartres' gekregen. Vanwege de bekendheid van het lied is het opvallend dat de oorspronkelijke melodie wordt genoemd, ook zonder wijsaanduiding had men dit lied kunnen zingen. Door de oorspronkelijke melodienaam te gebruiken, wijst de samensteller van het *Geuzenliedboek* impliciet naar de Franse herkomst van het bekende geuzenlied. De populariteit van het *Wilhelmus* is in deze bundel af te leiden aan de andere acht liederen die dezelfde melodie hebben, en worden aangeduid met de melodieaanwijzing 'Wilhelmus'. Voor het gebruik van de oorspronkelijke melodieaanwijzing bij de liedtekst *Wilhelmus* is de meest simpele en waarschijnlijke verklaring te zoeken bij de drukker van het liedboek, die het lied heeft overgenomen uit een andere bron. De wijsaanduiding bij het *Wilhelmus* veranderde daardoor niet, maar door de populariteit van de nieuwe tekst, kregen de nieuwere liederen op dezelfde melodie wel de wijsaanduiding 'Wilhelmus' mee.

Maximilianus de Bossu is in de druk uit 1576 het 42^e lied. Het lied heeft een titel waarin het onderwerp wordt aangekondigd: 'Een Claegliedeken vanden Graue van Bossu' en de wijsaanduiding luidt: 'Ydt is dat heyl ons komen her', dat verwijst naar de titel van de melodie zoals die oorspronkelijk gekend wordt.²⁷ De melodie was erg bekend, in de Liederbank zijn er 181 liederen die op deze melodie worden gezongen, waarvan er 21 afkomstig zijn uit de periode van de eerste vermelding van de melodie in 1557 tot de eerste druk van het *Geuzenliedboek* in 1576. Verder blijkt dat in de geuzenliederen de naam Bossu regelmatig voorkomt, dus ook het onderwerp van het lied was wijd bekend.

Het derde lied, *Hoort allegaer*, heeft alleen een titel: 'Een nieu Liedeken van den slach voor Berghen', waarin er direct gerefereerd wordt aan een topografische plaats en de historische gebeurtenis. Er is geen wijsaanduiding aangegeven bij het lied en er zijn ook geen andere liederen op deze melodie. Het is het vijftigste lied van de in totaal negentig liederen die in de druk uit 1576 zijn opgenomen.

²⁷ Zie ook de Liederbank

2.3.2 De geuzenliedboeken 1576 – 1625 vergeleken

Voor het onderzoek naar de geschiedenis van de Geuzenliedboeken, is de Liederenbank een zeer waardevolle database. Het grootste deel van de drukken tussen 1576 en 1625 is gedigitaliseerd en van iedere druk is er informatie te raadplegen met betrekking tot het uiterlijk van het liedboek, de omslag en de inhoud. Een enkele druk is helaas niet gedigitaliseerd, waardoor er over deze drukken te weinig informatie beschikbaar is en ze enkel met betrekking tot de omslag zijn geanalyseerd voor dit onderzoek. In totaal zijn er tussen 1576 en 1625 twintig uitgaven verschenen waarvan er vijf niet online raadpleegbaar zijn. Van deze vijf drukken, heb ik via het Meertens Instituut kopieën ontvangen van de drukken uit 1598 en 1601.²⁸

De druk van het *Geuzenliedboek* die in dit onderzoek het uitgangspunt vormt, is het oudst bekende liedboek uit 1576. In deze druk zijn negentig geuzenliederen opgenomen, die allemaal te vinden zijn in de Liederenbank. De daaropvolgende druk uit 1578 telt 84 geuzenliederen, waarvan er twintig zijn beschreven in de Liederenbank. Dat betekent dat er ten opzichte van 1576 twintig andere liederen in het liedboek opgenomen. Dit is het inhoudelijk grootste verschil tussen twee drukken van het *Geuzenliedboek*. Vanaf 1578 vormt zich een meer homogeen geheel en worden er per druk niet meer dan tien nieuwe liederen opgenomen. Een ander inhoudelijk verschil, is het voorwoord dat wordt toegevoegd aan de derde druk (1581), en vanaf 1581 in veel andere drukken terugkomt.

Een belangrijk gegeven in de geuzenliedboeken, is de indeling van de liederen op basis van chronologie waarbij er uitgegaan wordt van de bezongen gebeurtenissen. Om iets meer over de chronologie te kunnen zeggen, is er gekeken naar alle jaartallen in getallen die in de drukken zijn genoteerd tussen de (lied)teksten. Ook in sommige liedteksten is er sprake van datering door middel van uitgeschreven jaartallen, maar daarvoor moet ieder lied afzonderlijk worden gelezen. Zoals eerder gezegd, blijkt uit de literatuur dat de geuzenliedboeken chronologisch geordend zijn, maar dat is niet helemaal juist: bij de oudste drukken is daar nog geen sprake van. Pas in 1616 wordt voor het eerst op het titelblad vermeld dat er rekening is gehouden met de chronologie: ‘ende die Lied en op hun maete ende achter-een volghende Jaren ghesteldt’²⁹. Toch lijkt er ook al in de oudste druk een poging gedaan om de liederen chronologisch op elkaar te laten volgen. Het eerste lied bezingt een gebeurtenis gedateerd op 1572. De liederen die volgen, dateren uit de jaren zeventig van de zestiende eeuw, maar worden onderbroken door enkele dateringen van een decennium eerder. In

²⁸ De drukken die niet gedigitaliseerd zijn, zijn de drukken uit 1568 (Parijs Bibliothèque Nationale); 1598 (Wolfenbüttel Herzog August Bibliothek); 1601 (Londen BL); 1611 (München BSB); 1622 (Leiden UB) en 1625 (Leeuwarden Tresoar). Van de drukken uit Wolfenbüttel en Londen heb ik van het Meertens Instituut kopieën ontvangen van de drie onderzochte liederen, de chronologie kon ik echter slechts op basis van de gegevens uit de Liederenbank onderzoeken.

²⁹ Liederenbank.nl, NiGeuLb(1)1616

het onderstaande overzicht is de datering van de bezongen gebeurtenissen in de drukken uit 1576 en 1616, de eerste chronologische uitgave, weergegeven. Hierbij is er alleen gekeken naar de expliciete jaartallen die bij de liederen genoteerd staat. De uitgeschreven jaartallen, die veelal in de liedteksten voorkomen, zijn in dit overzicht niet meegenomen.

Tabel 1: Volgorde van jaartallen in het Geuzenliedboek, druk 1576 en druk 1616

Volgorde jaartallen in GLB1576	Volgorde jaartallen in GLB1616
1572	1566
1572	1567
1573	1567
1572	1568
1573	1572
1570	1572
1570	1573
1574	1570
1574	1573
1564	1574
1570	1574
1567	1574
	1574

In iedere zestiende-eeuwse druk van het *Geuzenliedboek* is er sprake van chronologische inconsequenties en zelfs bij de drukken vanaf 1616 blijft er in kleine mate sprake van een chronologische onvolkomenheid. Het lied 'Ghy burgers hoort al mijn vermaen', dat gedateerd wordt op 1570 blijft chronologisch op de verkeerde plaats in de liedboeken staan. Om meer over de precieze chronologie in het geuzenliedboek te kunnen zeggen, is er uitgebreider onderzoek nodig dan enkel deze bevindingen. Daarvoor zou het lonen om ook de jaartallen en data die in de liedteksten worden uitgeschreven, te onderzoeken.

Het is gebleken dat niet alle liederen in iedere druk zijn opgenomen. Een goed voorbeeld daarvan is *Maximilianus de Bossu* en ook *Hoort allegaer* ontbreekt in een enkele druk. Alleen het *Wilhelmus* is in alle drukken opgenomen, waarbij opgemerkt moet worden dat dit alleen geldt voor

de drukken van het eerste deel.³⁰ In *Tabel 2* is een overzicht gemaakt welke liederen in welke druk voorkomen, waarbij een 'X' duidt op het voorkomen van het lied.

Tabel 2: Het voorkomen van drie geuzenliederen in de het Geuzenliedboek, druk 1576 – 1625

Druk Geuzenliedboek	Wilhelmus	Maximilianus de Bossu	Hoort allegaer
1576	X	X	X
1578	X Geen gegevens bekend ^{31 32}	Geen gegevens bekend	Geen gegevens bekend
1581	X	Ontbreekt	X
1588	X	Ontbreekt	X
1592	X	X	X
1598	X	Ontbreekt	X
1601	X	X	X
1603	X	Ontbreekt	X
1610	X	Ontbreekt	X
1611	X Geen gegevens bekend	Geen gegevens bekend	Geen gegevens bekend
1614a	2x (1 afwijkend)	Ontbreekt	X
1614b	X	Ontbreekt	Ontbreekt
1616(1)	X	X	X
1616(2)	n.v.t. (2 ^e deel)	n.v.t. (2 ^e deel)	n.v.t. (2 ^e deel)
1620	X	X	X
1621	X	X	X
1622	X Geen gegevens bekend	X Geen gegevens bekend	X Geen gegevens bekend
1624(1)	X	X	X
1624(2)	n.v.t. (2 ^e deel)	n.v.t. (2 ^e deel)	n.v.t. (2 ^e deel)
1625	X Geen gegevens bekend	X Geen gegevens bekend	X Geen gegevens bekend

³⁰ In het schema aangegeven middels een (1) achter het jaartal van druk. Een a of b achter het drukjaartal geeft aan dat er meerdere drukken in dat jaar verschenen.

³¹ In mijn onderzoek ontbreken enkele gegevens omdat ik daar geen toegang tot heb gekregen, maar uit onderzoek van Kuiper (1924) blijkt dat het *Wilhelmus* en *Hoort allegaer* in alle hem bekende drukken voorkomen, betreffende de drukken uit 1622 en 1625. *Maximilianus de Bossu* is vanaf 1616 in alle drukken opgenomen.

³² Ook Porteman en Smits-Veldt 2009 (p. 76) wijzen op het feit dat het *Wilhelmus* in alle bekende drukken voorkomt (met uitzondering van deel 2).

Zoals in *Tabel 2* te zien is, zijn er op basis van mijn onderzoek maar zeven drukken tussen 1576 en 1625 waarin alle drie de liedjes voorkomen, te weten 1576, 1592, 1601, 1616(1), 1620, 1621 en 1624(1). Naar aanleiding van het onderzoek van Kuiper kunnen daar de drukken uit 1622 en 1625 nog aan worden toegevoegd. Hoewel in sommige drukken de liedtekst ontbreekt, is de melodie in de betreffende drukken mogelijk wel aanwezig. Dit geldt met name voor *Maximilianus de Bossu*, maar ook *Hoort allegaer* is regelmatig als wijsaanduiding opgenomen.

Een andere opmerking betreft het *Wilhelmus*, dat in iedere druk de wijsaanduiding ‘(van) Chartres’ heeft. In alle drukken is het *Wilhelmus* ver voorin de druk opgenomen waardoor het in iedere druk de eerste liedtekst is met deze melodie. De geuzenliederen op dezelfde melodie hebben echter niet Chartres als wijsaanduiding, maar *Wilhelmus*. Door de populariteit van het *Wilhelmus* hebben de nieuwe liederen op dezelfde melodie een nieuwe wijsaanduiding gekregen waaruit blijkt dat de populariteit van een lied van invloed is op de wijsaanduiding. Tenslotte blijkt dat het *Wilhelmus* in de chronologie in het *Geuzenliedboek* geplaatst wordt tussen liederen die de gebeurtenissen van 1572 bezingen. Dat wijst erop dat het *Wilhelmus* in 1572 geschreven kan zijn en dat sluit aan bij de bevindingen van Kestemont. Hij wijst in de L.P. Grijplezing op het gegeven dat het *Wilhelmus* historisch gezien na 1568, en voor de inname van Den Briel in 1572 moet zijn geschreven. In 1573 was dit lied al zeer populair, merkt Kestemont op³³ en vanaf dan zal de wijsaanduiding ‘Van Chartres’ stilaan worden vervangen door ‘Wilhelmus’.

Uit *Tabel 2* blijkt dat in druk 1614a het *Wilhelmus* tweemaal voorkomt. De twee versies van het *Wilhelmus* (met dezelfde wijsaanduiding ‘Van Chartres’) staan achter elkaar; eerst de bekende versie zoals we die nagenoeg nog steeds kennen, en daarna een versie die inhoudelijk weinig van de vorige verschilt. Er is echter een zeer opmerkelijk verschil aan te wijzen: in de tweede versie is een jaartal en auteursmotto toegevoegd: ‘Liefde vermacht al. Fecit 1573’³⁴. Het interessante aan deze tweede versie van het *Wilhelmus* is dat het acrostichon tot de tiende strofe nagenoeg gelijk is, daarna wijken tekst en acrostichon af. De tweede versie is een tekst naar voorbeeld van het origineel, toen het *Wilhelmus* al minimaal een jaar bestond. Het bestaan van deze tekst inclusief datering en auteur is opwindend, omdat het inzicht biedt in de receptie van de liedtekst van het *Wilhelmus*. Hoewel het auteursvraagstuk in de literatuur vermoedelijk altijd onopgelost zal blijven, is het boeiend om te zien hoe andere auteurs met de liedtekst omgaan. Helaas kan deze vondst het vraagstuk naar de auteur en de ontstaansgeschiedenis van het lied niet oplossen, omdat hier vermoedelijk een kopiist aan het werk is geweest.

³³ Kestemont 2016, L.P. Grijplezing

³⁴ Geuzenliedboek 1614a, scan KB

2.3.3 De *Nederlantsche Gedenck-clanck* nader bekeken

Een jaar na de dood van de auteur en vijftig jaar na de oudst bekende druk van het *Geuzenliedboek*, verscheen de *Nederlantsche Gedenck-clanck* (1626), een liedboek van Adriaan Valerius. Het liedboek voltooide Valerius voor zijn dood, zijn erven zorgden voor de publicatie. Een ander belangrijk werk waaraan Valerius een bijdrage had, is *De Zeeusche Nachtegael*, een liedboek dat sterk wortelt in Zeeland, zowel qua inhoud als de auteurs die eraan bijdroegen. Valerius bijvoorbeeld, was naast zijn auteurschap werkzaam in de Zeeuwse ambtenarij. De familie Valerius hing het calvinistische geloof aan en ook in de *Gedenck-clanck* is de rol van het geloof groot.

Behalve nieuwe liederen met muzieknotatie en drie originele geuzenliederen, zijn er veel prozateksten, gedichten en gravures in de *Nederlantsche Gedenck-clanck* opgenomen. Het liedboek is zeer luxe uitgegeven en richt zich op een nieuw, jong en vermogend publiek. Aan het begin van de zeventiende eeuw verschenen er veel liedboeken voor deze doelgroep, en het liedboek van Valerius past in deze tendens.³⁵ Het liedboek was echter zo luxe uitgegeven, dat het voor veel lezers te duur was, en daardoor verkocht het slecht; dat blijkt onder meer uit het feit dat het liedboek nooit een tweede druk heeft gehad. Een liedboek dat het vaderlandse verleden beschrijft en bezingt past echter wel in een tijd waarin men zich ging interesseren voor het vaderlandse verleden, waardoor de *Nederlantsche Gedenck-clanck* pas echt populair werd in de negentiende eeuw.

Het liedboek wordt op het omslag gepresenteerd als een geschiedschrijving: 'Kortelick openbarende de voornaemste geschiedenissen van de seventhien Neder-Landsche Provintien, 't sedert den aenvang der Inlandsche beroerten ende troublen, tot den Iare 1625'. De notenbalk op de omslag wijst op de muzieknotatie voor luit en citer die in het liedboek zijn opgenomen. De inhoud van het liedboek beschrijft net als het *Geuzenliedboek* de geschiedenis van de Opstand, met het grote verschil dat Valerius de geschiedenis tot 1625 beschrijft en de inhoud van het *Geuzenliedboek* gericht is op de jaren zeventig van de zestiende eeuw. Voor ieder lied dat Valerius heeft opgenomen, is een uitgebreide inleiding te vinden, die achtergrond geeft bij de gebeurtenissen die in het lied worden bezongen of het lied in de juiste context plaatst.

Anders dan in het *Geuzenliedboek* zijn er in de *Nederlantsche Gedenck-clanck* veel parateksten opgenomen, die zich voorin het boek bevinden. Dit zijn onder meer de inleiding en een register dat is gegroepeerd op melodieën uit het land van herkomst. De drie geuzenliederen zijn alle drie onder de Nederlandse wijsjes geschaard; voor de herkomst van de melodie van het *Wilhelmus* is dat onjuist. In enkele teksten die volgen, doet de auteur een beroep op zijn doelgroep, waarin hij in korte versjes waarschuwt om niet zomaar teksten over te nemen. Tevens richt hij zich tot zijn critici die hij vraagt om zich niet uit te spreken tegen het liedboek, tenzij ze zelf met een beter exemplaar

³⁵ Veldhorst 2009, p. 22, 81

komen. De laatste tekst voor het liedboek inhoudelijk begint, beschrijft het tweeledige doel van het liedboek: enerzijds moet het liedboek de lezers onderwijzen en hen bewust maken van de Opstand³⁶, anderzijds is het persoonlijke doel van Valerius om zijn liefde voor het vaderland te bewijzen en door zelf het goede voorbeeld te geven wil hij de eensgezindheid in de Nederlanden bevorderen³⁷. Deze tekst is ondertekend met F. Valerius, een van de erven van de auteur. De laatste paratekst tenslotte, is een twee pagina's tellend gebed.

Valerius beschrijft zijn doelen expliciet, maar er schuilt ook een verborgen agenda in: de eensgezindheid in de Nederlanden probeert Valerius te bereiken door de focus af te leiden van de interne onrust en in plaats daarvan het Nederlandse volk een gezamenlijke vijand voor te houden: de Spanjaarden. Binnen de Nederlanden is het begin van de zeventiende eeuw een onrustige tijd door de strijd tussen de verschillende geloofsgroepen. Met het Twaalfjarig Bestand is de oorlog tegen Spanje in rustiger vaarwater gekomen, maar de binnenlandse strijd tussen remonstranten en contraremonstranten is explosief, met de dood van Johan van Oldebarneveld tot gevolg. De verborgen agenda van Valerius lijkt hierop van toepassing, immers, door de aandacht af te leiden naar de gezamenlijke vijand, zal de interne strijd van minder belang worden.

Het liedboek van Valerius is zeer gekleurd en de politieke voorkeur van de auteur laat zich makkelijk raden. De Spanjaarden worden zeer negatief afgeschilderd tegenover de 'heerliche Nederlanden'. Valerius kiest ervoor om zijn historische verhaal te laten beginnen bij de ontdekking van Amerika – door de Spanjaarden nota bene. Vanaf dat punt in de geschiedenis wil Valerius al aantonen hoe 'gierig ende wrede' de Spanjaarden zijn. Van 1492 tot 1567³⁸ zet Valerius in vogelvlucht uiteen hoe beide landen door de geschiedenis heen tot elkaar zijn gekomen. Daarnaast wijdt hij uit hoe de Opstand in de Nederlanden begon door verschillende historische gebeurtenissen aan te dragen.

De meeste liederen in het liedboek heeft Valerius zelf geschreven. Het zijn over het algemeen korte liederen die een bespiegeling bieden op de beschreven historische gebeurtenissen. Men kan dus stellen dat de liederen de prozateksten in het liedboek ondersteunen en er een reflectie op geven. Een uitzondering vormen de drie oudere geuzenliederen, die juist specifieke gebeurtenissen beschrijven. De inleidende prozatekst bij de drie liederen is kort, en voor ieder geuzenlied verwijst Valerius naar de historische waarde: 'In dese tydt heeftmen gesongen dit volgende Liedeken'. De

³⁶ Valerius 1626, p. 6: 'den aendachtigen ende vernuften Leser voorstellen ende toebrengen groote rycke stoffe, aenleydende tot wijsheyt, door de gedachtenisse dat geschiet is; tot vromigheyt, door de bedenckinge van't gene altyd behoort te geschieden; ende tot voorsichtigheyt, door de aenmerckinge van't gene noch geschieden kan.'

³⁷ Valerius 1626, p. 6: 'met een on-partydigh oordeel lesen sullen 'tgene de vrye Nederlantsche Provintien ende ons lieve Vaderlant is overgekomen.'

³⁸ Van de ontdekking van Amerika door Christoffel Columbus in 1492 tot de komst van Alva naar de Nederlanden in 1567.

Nederlantsche Gedenck-clanck houdt dezelfde chronologische volgorde van de drie liederen aan als het *Geuzenliedboek*: eerst *Wilhelmus*, daarna *Maximilianus de Bossu* en tenslotte *Hoort allegaer*.

Het *Wilhelmus* behoeft weinig inleiding en de wijsaanduiding is simpel: 'Alst begint'. De melodie is vijftig jaar na de publicatie in het *Geuzenliedboek* bekender dan ooit en het behoeft daarom geen verdere verwijzing. Ondanks de bekendheid komt de melodie niet vaker voor in het liedboek van Valerius. Opmerkelijk is de datering van het *Wilhelmus*, die Valerius zelfverzekerd op 1572 stelt, terwijl we tegenwoordig niet preciezer dan met een gok het jaartal van het *Wilhelmus* aanduiden. Bij *Maximilianus de Bossu* geeft Valerius daarentegen geen jaartal, terwijl het lied anders dan het *Wilhelmus* een specifieke historische gebeurtenis beschrijft en zich dus makkelijk van een jaartal laat voorzien. Wel wijst Valerius op het feit dat het een oud lied is. Na het lied volgt een kort gedicht waarin gereflecteerd wordt op de ervoor bezongen gebeurtenissen. Heel kort op Maximilianus, met één lied ertussen, volgt *Hoort allegaer*, deze twee liederen staan bij Valerius dicht bij elkaar dan in de geuzenliedboeken. De prozatekst leidt de bezongen Zeeuwse oorlogsgebeurtenissen in en Valerius verantwoordt zich voor de keuze om juist dit lied op te nemen: 'over al gesongen, het welck daer om hier mede ingesloten wert.'

Door de geuzenliederen in te leiden en te wijzen op de historiciteit van de liederen, heeft Valerius een poging gedaan om de liederen in een betekenisvolle context te plaatsen. In veel gevallen geeft hij een specifieke datering, maar soms blijft deze impliciet; in dat geval is de datering uit de beschrijving van de gebeurtenissen op te maken. De drie gebruikte geuzenliederen stammen allemaal uit de jaren zeventig van de zestiende eeuw en hoewel Valerius een veel bredere blik heeft dan slechts een tiental jaar aan het begin van de Opstand, is het niet vreemd dat juist deze liederen zijn overgenomen: specifiek deze geuzenliederen vertegenwoordigen de gloriédagen van het verzetslied. Daarnaast zijn de drie bewuste liederen zeer populair en werden ze ook in Valerius' tijd veel gezongen.

Het blijkt dat er een groot verschil is aan te wijzen in de presentatie van de geuzenliederen in het *Geuzenliedboek* en de *Nederlantsche Gedenck-clanck*. Een belangrijk aspect is de tijd van verschijnen: tussen beide liedboeken zit een tijdsspanne van vijftig jaar. Beide liedboeken zijn een product van hun eigen tijd en komen overeen met andere uitgaven die in dezelfde tijd verschijnen. Het blijkt dat in vijftig jaar de manier van uitgeven snel veranderd is. Een ander aspect dat zo mogelijk nog belangrijker is, is het doel van beide liedboeken. In het *Geuzenliedboek* zijn de verschillende geuzenliederen bij elkaar gezet, zodat er een mooi overzicht van de opstandliederen ontstaat. Valerius daarentegen is juist zeer doelbewust bezig met het schrijven en reconstrueren van de recente geschiedenis van de Nederlanden waarbij hij de geuzenliederen als historische bron of illustratie bij de geschiedenis, inzet. Door oude geuzenliederen te gebruiken, maakt hij zijn liedboek

historisch interessanter en geloofwaardiger, hij gebruikt immers liederen uit de bezongen tijd waarmee hij aantoont dat hij de juiste bronnen weet te vinden.

2.3.4 Drie geuzenliederen in twee liedboeken

De drie geuzenliederen zijn in twee heel verschillende liedboeken verschenen, en hoewel de inhoud van de liederen gelijk is, zijn er enkele minieme, maar belangrijke verschillen aan te wijzen tussen de twee verschillende bronnen en de manier waarop de liederen in deze bronnen worden ingezet. Het is vooral interessant om te bekijken welke aanpassingen Valerius maakt ten opzichte van het *Geuzenliedboek*. Ieder van de negen drukken tot en met 1625, waarin alle drie de geuzenliederen zijn opgenomen, kan door Valerius als voorbeeld zijn gebruikt. Vanwege de kleine onderlinge verschillen³⁹ vormt het *Geuzenliedboek* uit 1576 het uitgangspunt in dit onderzoek en ik concentreer mij op de verschillen tussen deze druk en de *Nederlantsche Gedenck-clanck*. De geuzenliederen zijn op volgorde van de inhoud van de liedboeken onderzocht, dat betekent dat eerst het *Wilhelmus*, daarna *Maximilianus de Bossu* en tenslotte *Hoort allegaer* wordt beschreven. Deze volgorde is in ieder liedboek gelijk.

Het huidige Nederlandse volkslied wordt gezongen op de melodie zoals Valerius die heeft genoteerd in zijn liedboek. Behalve deze melodie, zijn er meerdere variaties bekend en de melodie van Valerius verschilt van de oorspronkelijke melodie 'Chartres'. De belangrijkste aanpassingen door Valerius hebben betrekking op de aanpassing van het metrum. De tekst daarentegen, kent minder variaties en de huidige liedtekst van het volkslied is daarom nog steeds min of meer gelijk aan de tekst uit de geuzenliedboeken. Toch heeft Valerius in zijn versie van het lied het een en ander aangepast, met name wat de zinsvolgorde betreft. De tekstaanpassingen van Valerius hebben het niet gehaald, waardoor de huidige tekst van het *Wilhelmus* ontleend is aan het *Geuzenliedboek*. Verder past Valerius het rijm aan en soms verbetert hij het metrum in de versvoeten. Daarnaast zijn er enkele inhoudelijke aanpassingen aan te wijzen. De veranderingen op het niveau van zinsvolgorde of verandering van rijmwoorden zijn niet zo interessant, maar de inhoudelijke verschillen zijn dat des te meer en deze verdienen onze aandacht. Zo is er in de eerste strofe een inhoudelijk verschil aan te wijzen, Valerius heeft een enkele zin veranderd. Ter vergelijking is van beide versies de eerste strofe genoteerd:

³⁹ Kuiper en Leendertz 1924-1925, deel I: 97-99

Geuzenliedboek 1576

Wilhelmus van Nassouwe
Ben ick van Duytschen bloet,
Den Vaderlant ghetrouwe
Blijft ick tot inden doot:
Een Prins van Oraengien
Ben ick vrij onverveert,
De Coninck van Hispaengien
Heb ick altyt gheeert.

Nederlantsche Gedenck-clanck 1626

Wilhelmus van Nassouwe,
Ben ick van duytsche bloet,
Het Vaderlant getrouwe,
Blijf ick tot 's Lants behoet,
Een Prince van Oranjen
Ben ick vry onverveer,
Den Coninck van Hispanjen,
Ick altyt hebb' ge-eert.

De spelling van beide versies is verschillend, maar dat is te verklaren door het tijdsverschil van vijftig jaar. Interessanter is het daarom om aandacht te besteden aan de vierde regel, die door Valerius wordt aangepast. Martine de Bruin merkt dit verschil in 1998 ook op, maar zij wijst enkel op de veranderende rijmklank, waardoor er een zuiver rijm ontstaat.⁴⁰ Ik ben echter van mening dat het hier niet alleen om een verandering van rijm gaat, maar dat er ook sprake is van een inhoudelijk verschil: door het gebruik van het woord 'land', betreft Valerius de Opstand op de Nederlanden als geheel en niet slechts op Willem van Oranje, die middels een ik-perspectief in het lied verklaart te strijden tot hij zal sterven. Met deze verandering lijkt Valerius het gemeenschapsgevoel bij zijn lezers aan te wakkeren, een van de doelen van het liedboek die in de inleiding uiteen worden gezet.

Een andere aanpassing door Valerius, heeft betrekking op het christelijk geloof. Een voorbeeld van deze verandering is te lezen in strofe vijf.

⁴⁰ De Bruin 1998, p 28

Geuzenliedboek 1576

Edel en hoochgheboren,
 Van keyserlicken stam:
 Een Vorst des Rijcks vercoren,
Als een vroom Christen Man
Voor Godes woort ghepresen,
 Heb ick vry onversaecht,
 Als een helt sonder vreesen,
 Mijn edel Bloet ghewaecht'

Nederlantsche Gedenck-clanck 1626

Een edel Prins geboren,
 Van Keyserlick geslacht,
 Een Vorst des rijcx verkoren,
Ik altydt ben geacht
Voor Godes woord en leere,
 Heb ick vry onversaegt
 Gelyck een held met eere,
 Myn edel bloet gewaegt

Weer wordt de tekst door Valerius veralgemeend zodat de lezer zich beter met de boodschap kan identificeren. De tekst van Valerius zal de zeventiende-eeuwse lezer meer op zichzelf kunnen betrekken dan de vijftig jaar oudere tekst. Valerius verantwoordt de positie van Willem van Oranje en benadrukt zijn afkomst. Het *Geuzenliedboek* daarentegen legt de aandacht bij de drijfveren van Oranje waarbij het geloof een belangrijke rol inneemt. Valerius trekt de rol van het geloof breder door Willem van Oranje in de mond te leggen dat hij leeft voor God en dat hij voor zijn geloof alles op het spel zal zetten. Ook deze tekstverandering geeft vorm aan de doelen die in de inleiding van het liedboek worden genoemd: het geloof is een verbindende factor en van groot belang in de strijd.

Hoewel deze verandering interessant is voor de boodschap die het lied overbrengt en daarmee voor het liedboek waarin het lied is opgenomen, is het de vraag of deze vernieuwde versie van het *Wilhelmus* aangeslagen is bij het publiek. Zoals eerder gezegd, wijst de literatuur⁴¹ erop dat het liedboek van Valerius lange tijd niet in trek is geweest bij het publiek, en daarnaast is het opvallend dat de huidige versie van het *Wilhelmus* teruggrijpt op de tekst uit 1576. In de geuzenliedboeken wordt de tekst ook niet veranderd, bovengenoemde veranderingen zijn dus direct te betrekken op het werk van Valerius zelf.

Met betrekking op *Maximilianus de Bossu* is het grootste verschil tussen de twee liedboeken de datering. Valerius kent in de prozatekst voorafgaand aan het lied de bezongen gebeurtenis een specifieke datum toe: 11 oktober 1573. In het *Geuzenliedboek* is er geen sprake van datering, maar door de beschrijving van de historische gebeurtenis in het lied is het niet moeilijk de datum te raden. Valerius is hierin dus explicieter dan het *Geuzenliedboek*. Ook dit lied past Valerius op tekstueel niveau aan, waarbij de meeste veranderingen wederom te betrekken zijn op de verbetering van het rijm, zoals blijkt uit het volgende fragment in de vijfde strofe:

⁴¹ Zie onder meer Portman en Smits-Veldt 2008

Geuzenliedboek 1576

Sy hebben my dit schip geschenckt,
den Krijch soud ik beghinnen
Dit heeft my aldermeest gekrenct,
Nu icket gae versinnen

Nederlantsche Gedenck-clanck 1626

Sy hebben my dit schip gedaen,
Ick soud' den kryg beginnen,
Ick hebb' noyt slechter stuck bestaen,
Als ick het gae versinnen

Een belangrijker aanpassing dan de verandering van rijmwoorden, is de regelmatige aanpassing van het metrum. In het *Geuzenliedboek* is het metrum van de geuzenliederen met enige regelmaat inconsequent en Valerius past de tekst aan zodat het metrum in alle strofen kloppend is. Specifiek voor *Maximilianus de Bossu* bestaat na aanpassingen van Valerius iedere oneven versregel uit vier jamben en iedere even versregel uit drie jamben en een daling op het einde. Inhoudelijk zijn de aanpassingen in *Maximilianus de Bossu* minder van belang dan bij het *Wilhelmus* het geval is.

Opvallend zijn de tekstuele verschillen in *Maximilianus de Bossu* in de drukken van het *Geuzenliedboek* uit 1576 en 1625. Vermoedelijk is het lied al eens aan tekstuele modernisering onderworpen, maar dat neemt Valerius niet over; hij schrijft zijn eigen versie. Een aanwijzing daarvoor is de derde strofe van het lied die in alle drie de drukken verschillend is. In het *Geuzenliedboek* uit 1576 staat: 'Dus hebben sy pater van mij ghemaect' terwijl in 1625 geschreven is 'Zij hebben een pater van mij ghemaect' en Valerius schrijft de zin als 'En tot een pater wierd gemaect'. Pas bij Valerius is ook de jambische versvoet op deze en andere regels toegepast.

Het derde geuzenlied tenslotte, kent ook kleine verschillen tussen de versies uit beide liedboeken. Het meest in het oog springende verschil betreft het eerste couplet; in het *Geuzenliedboek* luidt de tekst 'Hoort allegaer, int openbaer, hoe datmen claer, sag komen daer'. Valerius draait de zinnen om: 'Hoort allegaer, Hoe datmen klaer, Int openbaer, Sag komen daer'. In de Liederensbank zijn er nog twaalf liederen te vinden op dezelfde melodie. Daar houdt men de tekst van het *Geuzenliedboek* aan en vanwege het ontbreken van een melodieaanduiding, is de melodienaam gebaseerd op eerste regel van het lied uit het 1576. De verandering van Valerius heeft het dus, net als bij de aanpassing in het *Wilhelmus*, weer niet gehaald. Door een expliciet jaartal in het lied, is de historische datering simpel: 'den slach voor Berghen' heeft plaatsgevonden 'Int vierenseventichste jaer'.

Een ander opmerkelijk verschil tussen de liedboeken, is de herhaling van de laatste regel bij Valerius, terwijl daar in het *Geuzenliedboek* geen enkele aanwijzing voor is. Ook muzikaal gezien is deze herhaling niet van belang, want het is niet noodzakelijk voor de afronding van de melodie. Een herhaling van de laatste regel van een lied komt vaker voor, en Valerius zal het in dit geval hebben ingezet als een muzikale benadrukking van het einde van iedere strofe. Omdat er in het

Geuzenliedboek geen melodie is opgenomen, is het moeilijk te zeggen of deze herhaling vijftig jaar eerder ook werd gezongen, maar gezien het feit dat Valerius de teksten van de liederen bijna volledig overneemt, is het goed mogelijk dat dit wel het geval was. Enkel tekstueel gezien maakt hij aanpassingen die vooral het metrum ten goede komen, maar inhoudelijk verandert er weinig.

2.3.5 Een geschiedschrijving in liederen

Valerius neemt in zijn liedboek maar drie originele geuzenliederen op, en de vraag rijst waarom de keuze juist op deze liederen is gevallen. De overige 73 liederen zijn van de hand van Valerius zelf, en het is interessant om te onderzoeken wat de belangrijkste verschillen zijn tussen de originele geuzenliederen en de liederen van Valerius' hand. Het is opmerkelijk dat Valerius de drie geuzenliederen allemaal in meer of mindere mate aanpast, maar het blijkt dat hij daarin niet zo succesvol was; zoals hiervoor aangetoond, hebben de meeste aanpassingen het niet gehaald, waardoor we tegenwoordig nog steeds uitgaan van de teksten zoals ze in het *Geuzenliedboek* staan. De aanpassingen die hij doet, zijn daarentegen doordacht, zeker ten aanzien van het metrum voert Valerius veel verbeteringen door. Simon Groot merkt in zijn in 2001 verschenen artikel 'De liederen in de "Nederlandsche Gedenck-clanck" van Adriaen Valerius' op dat de drie geuzenliederen veel langer zijn dan de andere liederen in het liedboek en ook op inhoudelijk vlak afwijken: 'De geuzenliederen zijn direct gebonden aan een bepaald feit, ze zijn ongekunsteld en getuigen van felle haat. De liederen van Valerius zijn meer bespiegeland dan verhalend, het zijn niet de woorden van de ooggetuige, maar van een schrijver die terugkijkt op gebeurtenissen die hij alleen van horen zeggen kent.'⁴² Het doel van Valerius, het herschrijven van de geschiedenis, wordt ook door Groot genoemd. Afgaand op Groot heeft Valerius zijn doel bereikt: voor tijdgenoten de recente geschiedenis navertellen. De geuzenliederen daarentegen, kunnen één op één met een historische gebeurtenis in verband worden gebracht.

De vormverschillen van de drie geuzenliederen in beide liedboeken zijn relatief klein, maar de uitgaven van de liedboeken verschillen wel erg van elkaar. Het *Geuzenliedboek* wordt gepresenteerd als een geschiedschrijving in liederen en het heeft daardoor het karakter van een ooggetuigenverslag van de beginjaren van de Tachtigjarige Oorlog. Naast de beschrijving van historische gebeurtenissen, wordt er ook gezongen over de (persoonlijke) gevolgen van de strijd en het christendom als juiste religie. Geuzenliederen zijn fel en auteurs schuwen niet om hun eigen geloof in felle bewoordingen tentoon te spreiden. De *Nederlantsche Gedenck-clanck* daarentegen bevat naast liederen veel proza. Zoals Groot opmerkt, zijn de meeste liederen in Valerius' liedboek

⁴² Groot 2001, p. 134

beschouwend, waardoor ze niet direct verwijzen naar specifieke historische gebeurtenissen. Valerius behandelt deze gebeurtenissen in de prozateksten en de liederen worden ingezet als poëtische reflectie of muzikaal intermezzo. In dat licht moet de *Nederlantsche Gedenck-clanck* in tegenstelling tot het *Geuzenliedboek* als een historiserend boek met liedjes worden gezien, en niet als een (historiserend) liedboek. De liederen van Valerius zijn voor de geschiedschrijving veel minder van waarde dan de prozateksten en het legitimeert de vraag of dit historiserende boek als liedboek gepresenteerd moet worden.

Het verschil tussen het herschrijven van de geschiedenis zoals Valerius doet, en het ooggetuigenverslag zoals we dat kennen van de geuzenliederen, zijn interessante gegevens. Judith Pollmann schetst in haar oratie 'Het oorlogsverleden van de Gouden Eeuw' een breed beeld van de wijze waarop het verleden wordt gereconstrueerd. Er zijn volgens haar wel studies naar contemporaine geschiedschrijvers tijdens de Opstand, maar het is niet bekend welke impact deze auteurs hadden. Valerius valt met zijn historiserende liedboek, zoals hiervoor is geschetst, onder de categorie 'geschiedschrijvers van de Opstand'. Naar aanleiding van de vraag waarom Valerius de drie geuzenliederen heeft gekozen die in deze scriptie centraal staan, is het interessant om te kijken naar de manier hoe deze liederen ingezet worden als hulpmiddel bij de geschiedschrijving over de Opstand en wat de maatschappelijke impact daarvan is. Hiervoor ben ik te rade gegaan bij de theorie over de memory studies, waarbij aandacht wordt besteed aan het gegeven hoe en waarom geschiedenis en herinnering ingezet worden in de maatschappij.

Hoofdstuk 3: functie & betekenis van de liederen

3.1 Inleiding

In 2008 hield Judith Pollmann een oratie naar aanleiding van het verkrijgen van het hoogleraarschap in Leiden, waarin zij het oorlogsverleden van de Republiek beschrijft en, belangrijker nog, hoe dat verleden naderhand werd herinnerd. De studie naar herinnering en historie is het onderwerp van het recente onderzoeksveld van de memory studies. De memory studies, schrijft Pollmann, concentreren zich op het culturele belang en de ontwikkeling van herinnering.⁴³ In het kader van de Opstand in de Nederlanden is dit interessant omdat in deze tijd de Republiek gevormd werd. Voor een beginnende natie is een gezamenlijk verleden immers van belang. Tevens biedt de geschiedschrijving een mogelijkheid om de aandacht van andere zaken af te leiden, zoals de binnenlandse onrust inzake geloofszaken aan het begin van de zeventiende eeuw. In de herinneringscultuur is het dus van belang om het verleden zo effectief mogelijk te herschrijven waardoor historische gebeurtenissen op een positieve manier geannoteerd worden. Daarnaast wijst Pollmann erop dat de verhalen ook een manier zijn om aspecten van het verleden te vergeten waardoor verdeeldheid kan verdwijnen of afvlakken. Daarmee vervult de herinneringscultuur een politieke en sociale functie en door een collectief verleden te creëren, kan het burgers verenigen.⁴⁴

Maurice Halbwachs geldt als een van de grondleggers van de memory studies en hij introduceerde het begrip 'collectief geheugen'. Halbwachs volgend, legt Pollmann uit dat persoonlijke herinneringen beïnvloed worden door de sociale omgeving. Collectieve herinnering daarentegen, maakt het mogelijk om het verleden te herschrijven. Het is daarom logisch dat er aan het begin van de zeventiende eeuw steeds meer aandacht komt voor het nationale, recente verleden. Valerius is geen uitzondering: het doel van zijn liedboek past in deze trend; door het verleden op te schrijven, ontsluit hij de geschiedenis voor zijn tijdgenoten. Vanwege de grote invloed die herinneringen op de maatschappij hebben is het opmerkelijk dat, hoewel Valerius deel uitmaakt van de bestuurlijke elite, hij als individu het initiatief neemt om een vaderlandse geschiedenis te schrijven, in plaats van dat het hem door de politiek wordt opgelegd. Herinneringen zijn bij uitstek dynamisch en kunnen naar eigen inzicht worden ingezet. De vaderlandse canon die Valerius creëerde, gaat uit van een sterk wij-zijgevoel met als bijbedoeling het volk te verenigen.⁴⁵

⁴³ Pollmann 2008, p. 5

⁴⁴ Pollmann 2008, p. 8

⁴⁵ Pollmann 2008, p. 8-9

Het is interessant om het liedboek van Valerius nader te bekijken in het licht van de memory studies. Om daartoe te komen, is het van belang eerst dieper in te gaan op de theorie van de memory studies alvorens met een analyse van de *Nederlantsche Gedenck-clanck* te komen.

3.2 De geuzenliederen

Een van de eerste wetenschappelijke onderzoeken naar de geuzenliederen, is de uitgave uit 1924 van de hand van E.T. Kuiper, uitgegeven door P. Leendertz. Ten tijde van het onderzoek waren er dertig drukken van het *Geuzenliedboek* bekend, waarvan de oudste uit 1581 stamt. Iedere druk heeft Kuiper voorzien van een code, druk 1581 krijgt codering A toegekend. Kuiper merkt op dat er naast de bekende drukken mogelijk oudere drukken bestaan, omdat hij enkele verwijzingen ernaar kent.⁴⁶ Hoewel de bevindingen rondom de geuzenliederen inmiddels flink aangepast kunnen worden vanwege de extra drukken die tegenwoordig bekend zijn, is het werk van Kuiper nog steeds relevant. Door het vergelijken van de hem bekende drukken op het voorkomen van de geuzenliederen en de inhoudelijke verschillen tussen de drukken te beschrijven, heeft hij belangrijk werk verricht. In totaal zijn er 252 geuzenliederen vergeleken en beschreven, waarbij van elk lied wordt vermeld in welke drukken van de geuzenliedboeken de liederen voorkomen, maar ook in welke andere liedboeken de geuzenliederen zijn overgenomen. Per lied heeft Kuiper bepaald welke druk de basistekst bevat, en vanuit die versies wijst hij op de tekstvarianties tussen de verschillende drukken en andere liedbronnen. Voor mijn onderzoek heb ik de bevindingen van Kuiper bekeken voor de hem bekende veertien oudste drukken, van 1581 tot 1625. Daaruit blijkt dat het *Wilhelmus* in alle drukken voorkomt. Als basistekst van het lied wijst Kuiper druk A aan en op basis daarvan wijst hij op enkele minimale tekstuele verschillen tussen de geuzenliedboeken. Zoals ik zelf ook heb ondervonden, is het geuzenlied *Maximilianus de Bossu* niet in iedere druk opgenomen. Wat de originele liedtekst betreft, gaat Kuiper in zijn vergelijkingen uit van de versie in druk N (1625), maar hij geeft daar geen verklaring voor. De oudst bekende versie van het lied is volgens Kuiper opgenomen in druk I (1616) en vanaf dan komt in iedere druk deze liedtekst voor. Het lied is echter ook in andere, oudere drukken uit de zestiende eeuw bekend. Bij *Hoort allegaer* is het opmerkelijk dat Kuiper zelf aangeeft dat de oudste versie van het lied uit de druk van 1575 afkomstig is, zonder deze druk te kennen. In alle drukken die Kuiper bekend zijn, komt dit lied voor en als basistekst gaat Kuiper uit van druk A (1581), waarbij hij aangeeft dat de tekst bij Valerius afwijkt. Hoewel alle drie de liederen dit doen, noemt Kuiper het alleen bij dit laatste lied, en geeft daarbij aan dat 'de tekst bij Valerius enigszins,

⁴⁶ Kuiper 1924 noemt mogelijke drukken uit 1574, 75 en 77, zie p. XIV

maar niet belangrijk af[wijkt]'.⁴⁷ Hoewel de verschillen tussen de geuzenliedboeken en de *Nederlantsche Gedenck-clanck* klein zijn, heeft Valerius de tekstuele verschillen met een reden aangebracht, zoals in het vorige hoofdstuk is gebleken. Om te stellen dat deze verschillen 'niet belangrijk' zijn, is te kort door de bocht.

Naar aanleiding van de vondst van een druk van het *Geuzenliedboek* op Nova Zembla, schreef Martine de Bruin het artikel 'Bevroren boekjes'. Deze druk was door Willem Barentz en zijn bemanning meegenomen op reis. De Bruin schrijft over de drukgeschiedenis van de geuzenliedboeken en vult waar nodig Kuiper 1924 en Grijp 1994 (a en b) aan. Grijp schrijft in 1994 nog dat er 32 verschillende drukken van het *Geuzenliedboek* bekend zijn, drie jaar later zijn er door twee nieuwe vondsten 34 drukken van het liedboek bekend. Daarnaast zijn er nog zeker vier vermeldingen in de literatuur van drukken die tegenwoordig niet meer overgeleverd zijn. De Bruin merkt op dat de drukken inhoudelijk wisselen onder invloed van de drukker, die koos welke liederen interessant en actueel genoeg waren om opgenomen te worden.⁴⁸ De Bruin sluit aan op Kuiper door nieuw verworven kennis over de geuzenliedboeken toe te voegen en zij durft aan te nemen dat er nog meer drukken gevonden zullen worden. Het onderzoek van De Bruin, en eerder Kuiper, is interessant voor de drukgeschiedenis van het liedboek en het laat zien dat dit onderzoek nog altijd in beweging is door nieuwe vondsten. Daarnaast laat het zien hoe de inhoud van de geuzenliedboeken door het gegeven van de actualiteitsfunctie, evolueren. Voor mijn onderzoek zijn de grote inhoudelijke verschillen van belang; de inhoud van de geuzenliedboeken is zo veranderlijk, dat het niet volstaat om de drukken als onveranderlijk te benaderen, maar dat iedere druk het waard is om afzonderlijk te worden bestudeerd.

Louis Grijp stelt in zijn tweedelige artikel 'Van geuzenlied tot Gedenck-clanck' de vraag of de geuzenliederen bijgedragen hebben aan een 'nationaal epos'. In 1994, wanneer zijn artikelen verschijnen in het tijdschrift *De zeventiende eeuw*, gaat hij nog uit van 32 verschillende drukken van de geuzenliedboeken. Grijp gaat in zijn artikel in op de betekenis van geuzenliederen in de zeventiende eeuw en behalve het *Geuzenliedboek* betreft hij in zijn artikel ook andere liedboeken, onder meer dat van Valerius. Hij zet het *Geuzenliedboek*, passend in een volkscultuur, af tegen de *Gedenck-clanck*, dat zich richt op de elite.⁴⁹ De geuzenliederen worden beschouwd als volksliederen en waren ten tijde van hun ontstaan zeer actueel. Het is evident dat deze volksliederen hebben

⁴⁷ Kuiper 1924, p. 201, noot 63

⁴⁸ De Bruin 1997, p. 82

⁴⁹ Grijp 1994a, p. 127

bijgedragen aan de manier waarop men naar de eigen geschiedenis kijkt, maar het is de vraag of dat zo ver gaat dat de liederen een bijdrage hebben geleverd aan het vormen van een 'nationaal epos'.⁵⁰

Het grote verschil tussen het *Geuzenliedboek* enerzijds en de *Nederlantsche Gedenck-clanck* anderzijds, is de actualiteitsfunctie. In de zeventiende eeuw keek Valerius in zijn liedboek terug op de beginjaren van de Opstand waardoor zijn liedboek een 'geschiedverhaal in liederen' is, zoals ik heb laten zien in het vorige hoofdstuk. Hoewel het *Geuzenliedboek* als traditioneel beschouwd wordt, blijft de behoefte om over het recente verleden te zingen, bestaan. Dit blijkt onder meer uit Valerius' liedboek, dat bijdraagt aan een historisch besef: behalve het vermakelijke aspect, heeft het liedboek ook een educatieve functie. Daarnaast schrijft Grijp dat het publiek van dit soort liedboeken vaderlandslievend moet zijn geweest, iets waar in de *Gedenck-clanck* veel bewuster op ingezet wordt dan in het *Geuzenliedboek* en het is daarom nog maar de vraag of de jeugd deze boodschap ook uit de geuzenliederen leerde.⁵¹

In het tweede deel van het artikel onderzoekt Grijp de contrafacturen bij de geuzenliederen, waarbij hij speciale aandacht besteedt aan het *Wilhelmus* en *Maximilianus de Bossu*. Grijp gaat na in welke (geloofs)kringen deze melodieën worden gebruikt. Hij komt tot de conclusie dat de meeste geuzenliederen door calvinisten en doopsgezinden werden gezongen, terwijl de katholieken vooral anti-geuzenliederen zongen. Hoewel de melodieën onder een groot deel van de bevolking bekendheid genoten, werd de inhoudelijke boodschap van de liederen niet door de volledige bevolking gedeeld. Slechts voor de protestanten was de combinatie van inhoud en melodie leidend, katholieken gebruikten de alleen de melodieën voor hun eigen liedteksten. Geuzenliederen zorgden dus niet voor een algemeen nationaal bewustzijn, slechts de protestantse bevolking accepteerde de inhoud van de liederen.⁵²

Net als Grijp wijst De Bruin (2001) op het gegeven dat de geuzenliederen alleen in geusgezinde kringen populair waren, hoewel de liederen inhoudelijk zeer veelzijdig zijn. De Bruin maakt echter een kanttekening door erop te wijzen dat er pas vanaf de zeventiende eeuw sprake is van een puur calvinistische inslag, waarbij ze vermeldt dat ook de katholieken kennis namen van de inhoud van de geuzenliederen, zij het op een spottende wijze.⁵³ De liederen waren zeer bekend bij verschillende bevolkingsgroepen waardoor zij een aandeel hebben gehad in de beeldvorming van de recente geschiedenis van de Nederlanden. De manier waarop verschillende bevolkingsgroepen de inhoud van de liederen waardeerden, is echter zeer verschillend door de verscheidenheid aan religieuze achtergrond.

⁵⁰ Grijp 1994a, p. 119

⁵¹ Grijp 1994a, p. 128-29

⁵² Grijp 1994b, p. 271-272

⁵³ De Bruin 2001, p. 177

3.3 De memory studies

De bundel *Cultural Memory Studies* benadert het begrip herinnering van verschillende kanten. Astrid Erll schrijft in de inleiding over cultural memory, waarbij ze opmerkt dat herinneringen bestaan uit een combinatie van collectieve herinnering en de sociaal-culturele context. De eerste van deze twee aspecten, de collectieve herinnering, is te beïnvloeden, waardoor gemeenschappen de mogelijkheid hebben om het eigen verleden te reconstrueren. Bij de mogelijkheid tot reconstructie speelt de sociaal-culturele context een grote rol.⁵⁴ Zowel geschiedenis als herinnering is een vorm om het verleden te herdenken, en daarom maakt Erll in navolging van Halbwachs hier een onderscheid. Geschiedenis wordt gezien als een veel statischer geheel dan herinnering. Omdat herinnering veel levendiger is, is het volgens Erll betekenisvoller; herinnering is immers te beïnvloeden terwijl geschiedenis enkel de feiten weergeeft.

Jan Assmann maakt net als Erll onderscheid tussen herdenking via herinnering enerzijds en feitelijke historie anderzijds, maar voor Assmann is dit verschil veel minder van belang dan voor Erll. Herinnering draagt bij aan zowel individuele als collectieve identiteit. Culturele herinnering is volgens Assmann een onderdeel van de collectieve herinnering⁵⁵, en het draagt bij aan de herinnering van het verleden door de massa, ongeacht of dit historisch juist is of dat er sprake is van mythevorming.⁵⁶ Ook Pollmann wijst erop dat herinnering maakbaar is en het liedboek van Valerius is bij uitstek een voorbeeld van het creëren van een collectieve geschiedenis voor de Nederlanden. Ook bij de geuzenliederen is ten opzichte van de culturele herinnering de historische waarheid moeilijk te onderscheiden. Met betrekking tot de culturele herinnering is de opvatting van Assmann een betere verklaring voor de casus van de geuzenliederen dan de visie van Erll en om die reden volg ik in dit onderzoek de visie van Assmann.

Herinnering is van alle tijden, maar de manier waarop herinnering ingezet wordt in de maatschappij, verschilt per periode. Specifiek over de vroegmoderne tijd verscheen in 2013 de bundel *Memory before Modernity*. In de inleiding benoemen Judith Pollmann en Erika Kuijpers het grootste verschil tussen herinnering in de moderne tijd en herinnering in de zeventiende eeuw: 'In a political, legal and moral sense, the past was more important in early modern Europe because as a source of authority it had few competitors; notions of universal or natural law existed but were normally paired with, and expected to give way to, precedent.'⁵⁷ De Republiek moest nog gevormd worden en bij die natievorming speelde het creëren van een collectieve herinnering een grote rol.

⁵⁴ Erll 2008, p. 4-5

⁵⁵ Assmann 2008, p. 109-110

⁵⁶ Assmann 2008, p. 113

⁵⁷ Pollmann en Kuijpers 2013, p. 21

Het is daarbij opmerkelijk dat de vorming van de collectieve herinnering niet alleen van bovenaf gestuurd werd, maar dat er ook onder de bevolking een behoefte bestond om een collectieve herinnering te creëren, zoals de geuzenliederen en beide liedboeken laten zien.

Historische gebeurtenissen en de uitleg ervan worden vaak ingezet als middel om een doel te bereiken. Herinnering speelt daarin een grotere rol dan de feitelijke geschiedenis omdat met kleine nuanceverschillen de geschiedenis wordt ingepast in de eigen historie, zo laat Jasper van der Steen zien in zijn artikel 'A Contested Past. Memory Wars During the Twelve Years Truce (1609-21)'. De publieke herinnering wordt ingezet voor de vorming van de kijk op het verleden waardoor het als retorisch strijdmiddel wordt gebruikt. Van der Steen laat dit zien aan de hand van de geloofsstrijd tussen de Arminianen en Gomaristen. Deze strijd, die een grote invloed had op de bevolking, moest worden gesust, zodat men zich gezamenlijk kon richten op de Spaanse vijandelijkheden, in plaats van zich te richten op de binnenlandse tegenstellingen.⁵⁸ Volgens Van der Steen heeft de publieke herinnering de kracht van een politiek wapen: er wordt veel waarde toegekend aan de geschiedenis, waardoor het een belangrijke invloed kan hebben op actuele besluiten. Daarnaast geldt de interpretatie van de geschiedenis als een belangrijk middel om een zo groot mogelijk publiek te bereiken en samen te brengen. Historische gebeurtenissen kunnen op verschillende manieren uitgelegd worden, zodat bevolkingsgroepen met verschillende achtergronden zich toch aangesproken voelden door het historische verhaal.⁵⁹

In het artikel 'Between Storytelling and Patriotic Scripture. The Memory Brokers of the Dutch Revolt' schrijft Kuijpers over de rol van oraliteit en het verschil tussen herinnering en verleden. De overgang van communicatieve herinnering naar culturele herinnering omvat drie generaties, stelt Kuijpers: om niet te verdwijnen, moeten communicatieve herinneringen binnen drie generaties opgeschreven worden om in het culturele geheugen terecht te komen.⁶⁰ Vanaf het begin van de zeventiende eeuw begint men te schrijven over de geschiedenis van de Opstand en zo ontstaat er langzamerhand een canon over de beginjaren van de Tachtigjarige Oorlog. Deze geschriften zijn zeer politiek gekleurd en getuigen vaak van onvervalste propaganda waarin een sterk patriottistisch gevoel naar voren komt.⁶¹ Ten opzichte van de communicatieve herinnering is het nieuw dat in de culturele herinnering er zoveel aandacht wordt besteed aan de kloppende details en de historische juistheden. Door over te gaan naar een geschreven geschiedenis, kan men in de herinneringscultuur meer aandacht geven aan de historische details dan in de orale traditie gewoon was.⁶²

⁵⁸ Van der Steen 2013, p. 46

⁵⁹ Van der Steen 2013, p. 60-61

⁶⁰ Kuijpers 2013, p. 184

⁶¹ Kuijpers 2013, p. 188-89

⁶² Kuijpers 2013, p. 199-200

In het artikel van Kuijpers wordt meer dan in andere artikelen, een beeld geschetst van de manier waarop herinneringen vastgelegd worden. Het blijkt dat in de orale traditie gebeurtenissen slechts drie generaties herinnerd worden, daarna moeten ze opgeschreven worden om tot culturele herinnering te worden en zo te kunnen voortbestaan. Valerius is een uitstekend voorbeeld van de overgang van orale naar schriftelijke herinnering. Met een verschil van vijftig jaar valt hij binnen de tijdseis van drie generaties, waardoor de herinneringen van zowel Valerius als zijn tijdgenoten betrouwbaar genoeg zijn om op basis van ooggetuigenverslagen en persoonlijke herinneringen een historisch juist verhaal te schrijven. In zijn historiserende liedboek herschept hij de geschiedenis vanuit een zeer patriottistische visie, waarmee hij aansluit bij de tijdsgeest van de vroege zeventiende eeuw.

Zoals hierboven geschetst, is het interessant om het historiserende liedboek van Valerius in de traditie van de memory studies te verklaren. Belangrijke kenmerken die een rol spelen bij herinnering en de memory studies zijn onder meer het vormen van een nationaal bewustzijn en het creëren van vaderlandse eenheid. Daarnaast kan herinnering naar eigen inzicht worden ingezet om zo historisch minder interessante of negatieve gebeurtenissen te verwijderen uit de collectieve herinnering. Collectieve herinnering speelt een zeer grote rol in de manier waarop de geschiedenis wordt herinnerd, waardoor individuele herinneringen onder invloed staan van context van tijd en collectief. Herinnering is meer in beweging dan geschiedenis, en is tegelijkertijd ook subjectiever dan geschiedenis waardoor het als een heel sterk politiek en sociaal wapen kan worden ingezet.

Om iets te zeggen over de betekenis van de geuzenliederen en hun inzet in de geschiedschrijving, heb ik de geuzenliederen geplaatst binnen de kaders die de memory studies bieden. Uit de hierboven beschreven literatuur zijn vijf verschillende kenmerken te destilleren die allemaal gerelateerd zijn aan de creatie van herinnering. De vijf kenmerken waaraan ik de drie geuzenliederen heb getoetst, zijn: 1) de benadrukking van collectiviteit in de teksten, 2) een eenzijdige reconstructie van de positieve kant van de geschiedenis, 3) multi-interpretabele teksten met betrekking tot religie, 4) patriottistische propaganda en 5) de mate van historische details. Met betrekking tot de benadrukking van collectiviteit gaat het met name om de manier hoe de liederen de overeenkomstigheden van de vaderlandse bevolking benadrukken en daartegenover een gezamenlijke, Spaanse vijand plaatsen. Wat het tweede kenmerk betreft, wordt er gekeken naar het eenzijdige, positieve beeld van de geschiedenis dat in de liederen wordt weergegeven. Dat raakt aan het laatste kenmerk, waarbij de mate van historische (en juiste) details bestudeerd wordt. Daarbij wordt er met name gelet op feitelijkheden zoals plaatsnamen, persoonsnamen en jaartallen die in de liederen genoemd worden. Tenslotte zijn zowel de aspecten religie en patriottisme onderzocht,

waarbij de liederen bestudeerd worden op het voorkomen van religieuze vergelijkingen en expliciete aanmaningen tot vaderlandsliefde.

Om deze kenmerken toe te kennen aan de geuzenliederen, zijn de teksten zeer nauwkeurig gelezen. De genoemde aspecten van collectieve en culturele herinnering komen allemaal in meer of mindere mate aan bod in de drie geuzenliederen en de prozateksten van de *Nederlantsche Gedenck-clanck*. Met betrekking tot de prozateksten is met name de inleiding interessant omdat Valerius in die tekst zijn doelen uiteen zet. Om die reden worden de vijf kenmerken ook op de inleiding en andere prozateksten geprojecteerd. De vraag is of de doelen van Valerius overeenkomen met de vijf aspecten die voortkomen uit de memory studies.

3.4 De *Nederlantsche Gedenck-clanck* en de memory studies

In de *Nederlantsche Gedenck-clanck* wil Valerius ‘de gedenck-waerdige Historien [...] den aendachtigen ende vernuftigen Leser voorstellen ende toebrenghen groote rycke stoffe, aenleydende tot wijsheyt, door de gedachtenisse dat geschiet is; tot vromigheyt, door de bedenckinge van’t gene altyd behoort te geschieden; ende tot voorsichtigheyt, door de aenmerckinge van’t gene noch geschieden kan.’⁶³ Zoals eerder gezegd is het belangrijkste doel van Valerius kennis van de recente geschiedenis overbrengen en zijn tijdgenoten daarin onderwijzen. Dit doel is direct terug te voeren op de positieve reconstructie van de geschiedenis en het propageren van patriottisme. Met het ‘voorstellen ende toebrenghen groote rycke stoffe’ wil Valerius de recente geschiedenis positief benaderen en door deze ‘groote’ en ‘rycke’ te noemen, wordt tussen de regels het patriottistische gevoel gepropageerd. Deze twee kenmerken hangen nauw met elkaar samen. Zowel Pollmann als Erll verklaart de manier waarop Valerius met het verleden omgaat. Door aan negatieve aspecten van herinnering een positieve draai te geven, verandert de historische waarheid, maar het collectieve beeld van het verleden wordt positiever ervaren. De positieve herinnering moet een zo groot mogelijk collectief bereiken, waardoor burgers zich middels de gezamenlijke herinnering met elkaar verbonden voelen en er minder aandacht wordt gevestigd op de onderlinge verschillen.

In de inleiding legt Valerius enkele malen de nadruk op het gegeven dat hij een beschrijving geeft van de geschiedenis, zoals in bovenstaand citaat is te lezen. Door de ‘Historien’ te presenteren als ‘gedenck-waerdig’ verantwoordt hij de relevantie van de keuze van het onderwerp van zijn liedboek. Daarnaast wijst hij meerdere keren op het feit dat alle gebeurtenissen al ‘geschied is’, waarmee hij benadrukt dat men kan leren van de voorbije gebeurtenissen.

⁶³ Valerius 1626, p. 6

Naast de inleiding zijn de teksten van de geuzenliederen geanalyseerd vanuit het perspectief dat geschetst wordt in de theorie van de memory studies. Daarnaast wordt ieder lied in de *Nederlantsche Gedenck-clanck* voorafgegaan door een prozatekst. Door de vaste combinatie van deze teksten met de liederen, is het de moeite waard om de teksten die voorafgaan aan de drie geuzenliederen, te bestuderen vanuit het verklaringsmodel van de memory studies.

Om de collectiviteit te benadrukken, roept Valerius zijn lezer op om 'met een on-partydigh oordeel lesen sullen'⁶⁴. Deze oproep ondersteunt Valerius door te wijzen op de gezamenlijke vijand als 'den woedenden Spanjaerden' die 'Barbarische daden' begaan onder leiding van 'den wreeden, lang bekenden bloet-hond Duc d'Alva'. Anderzijds verheerlijkt hij zijn vaderland en noemt het 'de heerlicke Nederlanden'; door middel van patriottistische propaganda wil Valerius zijn landgenoten bijeen brengen. Hoewel de tekst eenduidig is, laat Valerius het na om in te gaan op binnenlandse geloofskwesties. Hij ontkent de verschillen niet, maar ze zijn niet belangrijk genoeg om aandacht aan te besteden. Op deze manier probeert hij een zo groot mogelijk publiek te bereiken en alle Nederlanders, ongeacht (protestantse) religie, aan te spreken en ze te informeren over het recente verleden.

Voordat de liederen gerelateerd kunnen worden aan de memory studies, is het van belang de liedteksten inhoudelijk goed te bestuderen. Daarom is er voor ieder lied een samenvatting gemaakt, waarna er bepaald is welk aspect dat bijdraagt aan het creëren van collectieve herinnering, en aanwezig is, het meest van toepassing is per strofe. Iedere strofe is gerelateerd aan één kenmerk van de memory studies dat het meest op de voorgrond treedt in de betreffende strofe. Bij het toekennen van de strofen van de drie geuzenliederen aan de kenmerken van de memory studies is gebleken dat het meest voorkomende kenmerk de patriottistische propaganda is. Het kenmerk 'multi-interpretabel' is een aparte categorie omdat dit in de regel niet een hoofdkenmerk is, maar wel van toepassing is op de liedtekst als geheel. Tenslotte valt het op dat de mate van historische details in de liedteksten een veel kleinere rol inneemt dan in de prozateksten.

De prozateksten getuigen van een patriottistische inslag, maar hier moet een kanttekening bij geplaatst worden. Er is sprake van een tijdsverschil van vijftig jaar waardoor de culturele context aan verandering onderhevig is. De patriottistische propaganda bij Valerius dient in een andere context een ander doel dan dat van de geuzenliederen. Daarnaast is ook de mate van historische details in de *Nederlantsche Gedenck-clanck* groter dan in de geuzenliedboeken omdat Valerius meer uit moet leggen, terwijl de context vijftig jaar eerder evident was. Tenslotte is ook de achterliggende gedachte van de collectiviteitseis in vijftig jaar veranderd. Daar waar Valerius de binnenlandse rust terug wil laten keren door de protestanten zich met elkaar te laten verenigen, zijn de geuzenliederen

⁶⁴ Valerius 1626, p. 9

er meer op gericht om de Spanjaarden als de gezamenlijke vijand af te schilderen. Het is Valerius er dus veel meer aan gelegen om de aard van de teksten op religieus gebied neutraal te houden, dan dat bij de geuzenliederen het geval is. Het liedboek van Valerius en de geuzenliederen zullen het minst van elkaar verschillen met betrekking tot de positieve historische reconstructie. De drang van mensen om de eigen geschiedenis zo positief mogelijk voor het voetlicht te brengen is immers van alle tijden.

Valerius pretendeert een historisch overzicht te geven van de Opstand, maar het blijkt dat niet alle feiten historisch juist zijn.⁶⁵ De vraag hier is echter niet wat de juist- en onjuistheden bij Valerius zijn, maar hoe hij de historische gebeurtenissen presenteert. Het is evident dat Valerius de historische gebeurtenissen op een positieve wijze beschrijft, al is het maar om aan zijn hogere doel, zijn landgenoten verenigen en onderwijzen, te voldoen. Daarnaast getuigen de prozateksten bij de liederen van een sterk bewustzijn van het herschrijven van de geschiedenis. Het blijkt dat het historiserende liedboek van Valerius elementen bevat die in de memory studies zijn aangemerkt als kenmerkend voor de creatie van culturele herinnering.

3.4.1 Het *Wilhelmus*

In de literatuur over het *Wilhelmus* gaat het vooral om de vraag wie de tekst geschreven heeft, zoals recent nog werd bediscussieerd door Mike Kestemont in de eerste L.P. Grijplezing. In mijn onderzoek ga ik niet in op het auteursvraagstuk, maar onderzoek ik het karakter en de boodschap van het lied. Kestemont raakt in zijn lezing ook aan deze elementen en hij merkt op dat het lied niet voor een specifieke godsdienst geschreven lijkt te zijn. Daarmee wijst Kestemont op een van de kenmerken volgens uit de memory studies waaraan het *Wilhelmus* voldoet: het lied is multi-interpretabel en gaat niet uit van een bepaalde godsdienst. De tekst is daarentegen wel geïnspireerd op de Bijbel en het lied kent veel Bijbelse verwijzingen. Het karakter van het *Wilhelmus* is anders dan de meeste andere geuzenliederen omdat het meer een beschouwende tekst is, terwijl veel geuzenliederen getuigen van meer patriottistische motieven.⁶⁶ Kestemont noemt de liedtekst neutraal, maar uit de bevindingen in het vorige hoofdstuk blijkt dat ook het *Wilhelmus* patriottistische tekstelementen kent: zo krijgen de geuzen een heldenrol toegekend en is er sprake van vaderlandsliefde in het lied.

In het *Wilhelmus* is de benadrukking van de collectiviteit het belangrijkste thema van de genoemde vijf kenmerken in de memory studies. In het lied wordt de verdrijving van de niet-katholieken door de Spanjaarden gememoreerd, met name in de tweede strofe, maar er wordt niet

⁶⁵ Valerius 1626, ed. Meertens et al. 1942: er worden verschillende kanttekeningen geplaatst bij de feiten die Valerius als juist presenteert.

⁶⁶ Kestemont, L.P. Grijplezing 10-05-2016

specifiek een plaats of geloof genoemd. Samenhangend met het collectieve belang, is het multi-interpretabele aspect. Daarnaast wordt in het kader van de collectiviteit ook enkele keren de toehoorder of lezer aangesproken, vaak als collectief: ‘myn ondersaten’ (strofe 6) of ‘Oorlof mijn arme schapen / Die zijt in grooten noot’ (strofe 14). De religieuze overtuiging van het individu is ondergeschikt aan het collectief dat de auteur wil aanspreken en de verschillende geloofsgroepen worden als een geheel aangesproken: ‘God sal u niet verlaten’ (strofe 3) of ‘Gehoorzaamheyt den Heere / Bewysen moste meest’ (strofe 15). Samenhangend met de collectiviteit, heeft de patriottistische propaganda een belangrijke rol in de geuzenliederen, vanaf het begin van het lied wordt dat duidelijk: ‘Het Vaderlant getrouwe / Blijf ick tot ’sLants behoet’ (strofe 1). Daarnaast wordt het vaderland ‘O edel Nederlant!’ (strofe 10) genoemd. Hoewel er patriottistische elementen in het *Wilhelmus* zijn aan te wijzen, blijft het in vergelijking met de twee andere geuzenliederen redelijk summier. De observatie van Kestemont waarbij het neutrale karakter voorop wordt gesteld, klopt tot op zekere hoogte, maar het is te rigoureuus om te stellen dat het lied volledig vrij is van patriottisme.

Tenslotte is er in het *Wilhelmus* in een enkele strofe sprake van een verwijzing naar een concrete gebeurtenis zoals ‘In Vrieslant inden slag’ (strofe 4), dat verwijst naar de slag bij Heiligerlee in 1568. Dit is in het lied de enige concrete gebeurtenis waaraan expliciet wordt gerefereerd door een geografische naam te gebruiken. Daarnaast is er in verschillende andere strofen sprake van een positieve reconstructie van het verleden, waarin de heroïsche kant van de strijd wordt bezongen: ‘Gelyck een held met eere / Myn edel bloet gewaegt’ (strofe 5), en zelfs als iemand toch gesneuveld is in de strijd, weet de dichter er een heroïsch tintje aan te geven: ‘Syn siel, in ’teeuwig leven / Verwacht den jongsten dag.’ (strofe 4). Het is een stijlfiguur om op deze manier de dood te beschrijven, maar daarmee worden de gruwelijkheden van de oorlog, de strijd en de dood verbloemd om op die manier een zo positief mogelijk beeld te schetsen van de strijd.

De casus van het *Wilhelmus* past binnen de kaders van de memory studies. Het lied legt de nadruk op de collectieve achtergrond van de toehoorders, waardoor het geschikt is voor een groot publiek. Het kenmerk ‘multi-interpretabel’ heeft om die reden zeker bijgedragen aan de populariteit van het lied. In het volledige lied zit maar één referentie aan een historische gebeurtenis, maar er wordt wel op een positieve manier met het fenomeen ‘strijd’ omgegaan. Direct daaraan gerelateerd is de patriottistische propaganda, die niet zozeer op de voorgrond treedt, maar wel een patriottistische laag legt over het gehele lied.

3.4.2 *Maximilianus de Bossu*

Ten opzichte van de andere geuzenliederen is *Maximilianus de Bossu* een vreemd lied. Dat komt door de vertelinstantie die de schrijver van het lied heeft gekozen: de ik-persoon is een Spaanse graaf die gevangengenomen is door de geuzen. Het lied heeft een zeer cynische toon omdat er vanuit een Spaanse visie naar de Opstand wordt gekeken. Omdat de visie in dit geuzenlied tegenovergesteld is aan die van de andere liederen, is het lastig om de vijf genoemde kenmerken toe te passen op dit lied. De boodschap aan de oppervlakte is immers anders dan de dieperliggende laag. Om het verklaringsmodel van de memory studies toe te kunnen passen op Maximilianus, moet eerst de onderliggende boodschap uit het lied gedestilleerd worden.

De boodschap van het lied is patriottistisch van aard en daarmee treedt de patriottistische propaganda als belangrijkste kenmerk van de memory studies op de voorgrond. Door in de eerste strofe de ik-persoon in de mond te leggen dat hij ‘De Geus [zal] dooden principael’ wordt de graaf van Bossu voorgesteld als de vijand; van sympathie is geen sprake en de lezer zal zich niet met dit personage kunnen identificeren. Daarnaast wordt er in de volgende strofe er verwezen naar het geloof: ‘God had ick gantsch verlaten’ (strofe 2), waardoor het voor de zanger nog moeilijker is om zich te identificeren met de hoofdpersoon. Het verlaten van het religieuze zal voor de geusgezinde zanger onbegrijpelijk zijn. Deze referentie aan het geloof is multi-interpretabel omdat er niet wordt gerefereerd aan een specifieke (protestantse) geloofsovertuiging, maar religie in het algemeen een negatieve connotatie krijgt. De lezer leert dat het vertrouwen op God belangrijker is dan het vertrouwen op materiële zaken, in dit geval het schip: ‘Myn vast betrouwen was myn schip’ (strofe 2). Het is evident dat de graaf van Bossu het katholieke geloof aanhing, maar uit het lied blijkt dat geen geloof aanhangen zeker net zo erg is: zonder in een God te geloven, zal het slecht met je aflopen, getuige de ervaring van Bossu.

Omdat het lied vanuit een Spaanse visie is geschreven – weliswaar door een geuzenschrijver – worden de geuzen in het lied negatief afgeschilderd. Natuurlijk wordt er door de schrijver op een cynische manier tegenwicht gegeven aan de boodschap van de bovenste laag, waardoor de boodschap van de dieperliggende laag toch de Spanjaarden in een slecht daglicht stelt en de geuzen positief benadert. Het beste is dat te zien in de derde strofe, waarin gesproken wordt over de dwang van de geuzen. Hoewel dit negatief is, blijkt het een succesvolle strategie want de geuzen nemen de graaf van Bossu gevangen: ‘Ick meend’ ick was der Geusen dwanck, / De kans die liep verloren, / Gevangen tegens mynen danck’ (strofe 3). Een soortgelijke verdraaiing is te zien in strofe vijf, waar de paus een ‘heyl’ge man’ wordt genoemd. Vanuit het geuzenstandpunt is de paus als leider van de rooms katholieke kerk helemaal niet heilig en in het lied schittert hij door afwezigheid; al bij al wordt de paus daardoor toch in een negatief daglicht gesteld. De schrijver van het lied heeft zeer bewust

positieve eigenschappen toegekend aan de personages die in het lied door de ik-persoon negatief worden bezongen en omgekeerd. Door de vele omdraaiingen in het lied, komt er het nodige cynisme in voor, maar de onderliggende boodschap is klip en klaar: de Spaanse idealen zijn onheus en de gevangen graaf van Bossu is daarvan het voorbeeld. Dat hij gevangen is genomen, is zijn eigen schuld.

Vanuit het Spaanse oogpunt is er sprake van een positieve reconstructie van de geschiedenis waarin de graaf van Bossu ervan verzekerd wordt dat zijn schip onoverwinnelijk is: 'U schip kan niemand winnen.' (strofe 6). Dat de geschiedenis anders afgelopen is, is evident, en de overwinning van de geuzen wordt nadrukkelijk beschreven. Deze succesvolle gebeurtenis in de geuzenhistorie beziet de geschiedenis wederom van een positieve kant.

Het geuzenlied *Maximilianus de Bossu* valt net als het *Wilhelmus* goed te verklaren vanuit het model van de memory studies. De vijf kenmerken komen allemaal in meer of mindere mate aan bod in het lied, waarvan het patriottisme als belangrijkste kenmerk geldt. Anders dan bij de andere twee geuzenliederen, is dit lied geschreven vanuit een vijandige visie, door een Spanjaard aan het woord te laten, is er sprake van een omkering. Het patriottisme treedt daardoor minder op de voorgrond in de letterlijke betekenis, maar is verstopt in de betekenis van het lied. Naast de patriottistische propaganda wordt in het lied de positieve kant van de geschiedenis belicht en de collectiviteit krijgt de nadruk door de lezer aan te spreken in het gezamenlijke overwinningsgevoel. Tenslotte wordt de lezer aangesproken op het collectiviteitsgevoel door het geloof een rol te geven in het lied. De boodschap is: vertrouw op God, dan komt het goed. Doe je dat niet, zoals Maximilianus de Bossu, dan zal het slecht met je aflopen.

3.4.3 *Hoort allegaer*

Hoort allegaer is het geuzenlied dat van alle drie het meest specifiek over een historische gebeurtenis gaat: het is een lied over de bevrijding van Walcheren in 1574. Het lied kent veel historische details, variërend van persoons- en plaatsnamen tot data. Deze details komen voornamelijk in de eerste vier strofen aan bod, waarin het lied wordt ingeleid en de historische context geschetst wordt.

Gerelateerd aan de historische details, is de positieve reconstructie van de geschiedenis in het lied. In het tweede deel van het lied wordt de geschiedenis van de bevrijding van Walcheren middels een terugblik op de strijd zeer positief beschreven. Het verlies van de Spanjaarden wordt in het lied benadrukt als een van hen uitroept: '*O grand Seigneur! Le Commandeur! / Adieu bon heur! Hier gaen wy deur! / Verloren is nu ons parteur.*' (strofe 15). Het verlies wordt de Spanjaarden in de

mond gelegd, en ook eerder benoemt de alwetende verteller de benarde situatie van de vijand: ‘Men sag daer vrees’lyck schieten, / De Spaensch’ haer schepen lieten, / Schampado⁶⁷ speelden zij’. Anders dan de andere twee geuzenliederen is *Hoort allegaer* een verslag van de strijd door een alwetende verteller. In dit lied komt de actualiteitsfunctie van de geuzenliederen sterk naar voren door de vele historische feitelijkheden die worden beschreven, maar de boodschap van het lied is zeer subjectief. Vanwege de gedetailleerde beschrijvingen wordt er, vaker dan bij de twee andere geuzenliederen, een positief geïnterpreteerde contextschets gegeven van de historische gebeurtenissen. Net als in de twee andere liederen worden de geuzen voorgesteld als dappere strijders: ‘Hovaerdich stout Sy riepen bout, / Dregende hout: De Geux die schout’⁶⁸ (strofe 7).

Naast de hoge mate van historische details en de positieve interpretatie van de geschiedenis, spreekt uit het lied een patriottistisch gevoel. Tegenover de positieve beschrijving van de geuzen, worden de Spanjaarden zeer negatief afgeschilderd. Tevens wordt de overwinning van de geuzen uitgebreid beschreven: ‘Veel edele Cruys-heeren⁶⁹ / Daer mosten sterven leeren, / Met schreyen en geklag’ (strofe 11). In tegenstelling tot *Maximilianus de Bossu* ligt de boodschap van dit lied meer aan de oppervlakte waardoor het toegankelijker is.

Het religieuze aspect in *Hoort allegaer* is aanwezig in de vorm van lof voor God voor de overwinning van de geuzen. De protestantse religie wordt daarbij niet gespecificeerd, waardoor het lied een groot, protestants publiek zal aanspreken. Zoals bij de andere liederen ook het geval is, wordt er alleen een religieuze tegenstelling gemaakt tussen het katholieke geloof en het protestantisme. De nadruk ligt op het verhalende aspect en daardoor geldt het lied als een verslag van de strijd, zoals de auteur het heeft beleefd of geïnterpreteerd. In de details is de religie aanwezig, maar het speelt een minder prominente rol dan in het *Wilhelmus*. De verbinding die het lied bij de lezer oproept is enerzijds de religieuze, multi-interpretabele factor en anderzijds de benadrukking van de collectiviteit van de opstandelingen. In de laatste strofe komen beide aspecten samen: ‘Soldaten al in’t generael, / Wilt God de eere geven / Van dat hier is bedreven, / Als David doet verhael.’ (strofe 19). Letterlijk worden hier alle strijders tegen de Spanjaarden aangesproken, waardoor niet alleen de geuzen, maar ook de sympathiserende bevolking zich aangesproken kan voelen. De complete geusgezinde bevolking wordt op het hart gedrukt om na de overwinning God te eren.

Inherent aan de geuzenliederen is de patriottistische propaganda die uit de liederen spreekt. Zowel *Hoort allegaer* als de twee andere liederen zijn zeer patriottistisch van aard. In vergelijking met de twee andere geuzenliederen is dit lied historisch veel gedetailleerder, maar de geschiedschrijving

⁶⁷ ‘Schampado’ is afgeleid van ‘schampen’ en is quasi-Spaans (Kuiper 1924).

⁶⁸ Schout: schuwt, vreest (Kuiper 1924)

⁶⁹ ‘Cruys-heeren’ zijn leden van de orde van Sint Jacob, een katholieke groepering (Kuiper 1924).

is in alle drie de liederen positief van aard. Daaruit blijkt dat er al vanaf het begin van de Opstand niet alleen sprake is geweest van een sterk historisch besef, maar ook van een behoefte de eigen geschiedenis zo rooskleurig mogelijk te beschrijven. Dit lied raakt daarmee aan het doel dat Valerius zich heeft gesteld: hij wil de geschiedenis zo correct mogelijk beschrijven, maar wel op een zo positief mogelijke manier.

3.4.4 De prozateksten in de *Nederlantsche Gedenck-clanck*

In de *Nederlantsche Gedenck-clanck* zijn in totaal 76 liederen met muzieknotatie opgenomen en daarnaast is er veel ruimte voor prozateksten. Deze teksten dragen bij aan de doelen van het historiserende liedboek terwijl de geuzenliederen dienen als historische bron en illustratie bij het werk van Valerius. De liederen van de hand van Valerius zijn, nog veel meer dan de drie geuzenliederen, een beschouwing of reflectie op de reconstructie van de geschiedenis. De prozateksten zijn van een andere aard dan de liederen en om die reden is het zinvol om ook de prozateksten in de *Nederlantsche Gedenck-clanck* te bekijken vanuit de vraag of, en op welke manier ze fungeren bij het construeren van de geschiedenis en een cultureel geheugen. De vijf kenmerken worden toegepast op alle inleidende (para)teksten en op de prozateksten die als inleiding bij de geuzenliederen zijn opgenomen.

In de inleiding van het historiserende liedboek komen al veel historische details aan bod, waarbij Valerius zijn liedboek presenteert als een historie, 'datse syn getuygenissen van 't voorledene'. Zoals eerder gezegd, schrijft Valerius in zijn inleiding dat hij zijn lezer wil onderwijzen in de recente geschiedenis. Voor dit doel heeft hij prozateksten toegevoegd tussen de liederen, waarin de recente geschiedenis met veel historische details geschetst wordt. De geschiedenis wordt in het liedboek echter zeer gekleurd weergegeven en uit dat gegeven blijkt dat Valerius op een zeer doelbewuste manier een positieve herschrijving van de geschiedenis heeft afgeleverd.

Zoals het hoort in een inleiding, wordt er kort vooruitgeblikt op de inhoud van het historiserende liedboek. De toon wordt direct gezet door de Spanjaarden in een slecht daglicht te stellen en de geuzen, die 'Patriotten' worden genoemd, worden daarentegen juist als vroom en dapper voorgesteld. Vanaf de inleiding is er al sprake van de patriottistische propaganda die ook in de geuzenliederen terug te vinden is. Daarnaast wordt er in de inleiding al een aanzet gegeven tot de benadrukking van de collectiviteit door te spreken van een 'Nederlantsche Historie' waarbij het gehele vaderland een gezamenlijke vijand heeft: de wrede Spanjaarden. Omdat er in het liedboek expliciet wordt ingezet op het creëren van vaderlandsliefde en een collectief gevoel bij de bevolking, zijn de patriottistische boodschap en de aanzet tot collectiviteit veel groter dan de rol van religie.

Valerius wijst immers enkel op het feit dat het geloof in God van belang is, terwijl de verheerlijking van het vaderland in veel grotere mate voorkomt. De religieuze toespelingen zijn echter alleen van toepassing op het protestantse geloof. In de inleiding wordt een zo groot mogelijke protestantse doelgroep aangesproken waardoor de lezer zich in de tekst zal herkennen en zich verenigd zal voelen met andere lezers en Nederlanders. Het belangrijkste doel van Valerius is om die reden eerder te zoeken in het creëren van vaderlandsliefde en trots voor de natie, dan het opleggen van een protestantse religie.

Na de inleidende tekst wordt er een contextschets van de geschiedenis gegeven, beschreven vanaf 1496 tot en met 1625, het jaar waarin het liedboek werd voltooid. Inherent aan de aard van de tekst, komen er veel historische details in voor. Daarnaast roept de auteur op om 'met een onpartydigh oordeel lesen sullen'; waarbij een beroep wordt gedaan op het collectiviteitsgevoel van de lezer om zich bovenal Nederlander te voelen en minder aandacht te besteden aan de religieuze (protestantse) verschillen. Daarnaast is vanaf het begin van de tekst enkele keren het woord 'vaderland' te lezen, dat wijst op de patriottistische insteek. De inleiding van de *Nederlantsche Gedenck-clanck* past net als de geuzenliederen in het verklaringsmodel van de memory studies.

Naast de inleiding kunnen ook de prozateksten die bij de (geuzen)liederen horen, worden verklaard vanuit de theorie van de memory studies. Deze teksten geven een historische context bij de liederen. Het is evident dat de prozateksten veel historische details geven, maar ook de overige kenmerken zijn in de teksten in meer of mindere mate aanwezig.

De prozatekst voorafgaand aan het *Wilhelmus* is erg kort, maar dit lied heeft vanwege zijn grote populariteit geen uitgebreide inleiding nodig. Bij alle drie de liederen wijst Valerius op de historiciteit van het lied, waarmee hij de liederen heel bewust in zijn geschiedschrijving plaatst als historische bron. Daarnaast adviseert hij de lezer God te eren, maar er is geen sprake van een religieuze specificatie waardoor hij zijn protestantse doelgroep zo breed mogelijk benadert. Hoewel de inleiding bij het lied kort is, is het patriottistische gevoel aanwezig. De collectieve benadering is in deze tekst minder van belang, evenals de positieve reconstructie van het verleden omdat de liedtekst van het *Wilhelmus* al zo gecanoniseerd is dat de geschiedenis al bekend is. De mate van historische details is bij het *Wilhelmus* het minst relevant, omdat er weinig historische feiten in het lied genoemd worden. Het *Wilhelmus* is het meest van de drie geuzenliederen een bespiegelende tekst waarbij historische reconstructie van ondergeschikt belang is.

Maximilianus de Bosssu behoeft meer inleiding dan het *Wilhelmus*, niet in de laatste plaats vanwege de ironische lading in het lied. Voordat het lied specifiek ingeleid wordt, is er in de inleidende prozatekst aandacht voor de historische context waarin het lied moet worden geplaatst. Hiermee voldoet Valerius aan zijn eigen doel om zijn tijdgenoten wat te leren van de geschiedenis:

zeer uitgebreid zet hij de gebeurtenissen uiteen waarbij hij veel historische details als data, plaatsen en namen noemt. Bij de reconstructie van de recente geschiedenis is Valerius over de rol van de geuzen niet onverdeeld positief: 'want den hittigen moet der verwinners was soo groot/ dat sy de Spanjaerden met haere goude ketens ende kostelicke kleedingen over boort smeten/ geen ding achtende kostelijcker als straffe ende wrake te doen aen dese wreede wolven'. De daden van de geuzen worden echter gerechtvaardigd door ze te vergelijken met de Spanjaarden die nog veel wreder zijn dan de geuzen. Valerius verdedigt de geuzen omdat zij slechts reageren op het gedrag van de vijand: '[...] dese wreede wolven/ die soo menig duysend onnosele menschen hadden helpen ombrengen.' Behalve de strijdlust van de geuzen, betreft Valerius ook God bij de strijd door op te merken dat 'door Gods rechtveerdig oordeel' de wrede vijand zijn straf niet zal ontlopen. Ook in deze prozatekst is er sprake van een patriottistisch en religieus gevoel, maar dat zijn niet de belangrijkste kenmerken in het lied.

Tenslotte wordt ook *Hoort allegaer* uitgebreid ingeleid. De opbouw van de inleidende prozatekst is vergelijkbaar met de tekst voor Maximilianus, waarbij er na de historische context een inleiding op het lied volgt. De patriottistische propaganda komt in deze tekst niet nadrukkelijk naar voren, maar is meer indirect uit de tekst op te maken. De geschiedenis wordt in retrospectief bekeken, waardoor er veel ruimte is voor historische details. Hoewel Valerius de recente geschiedenis subjectief beschrijft, is zijn historische benadering objectiever dan de historie die de geuzenliederen tonen. Behalve de wreedheden van de vijand, toont Valerius ook de negatieve daden van de geuzen. Ondanks de belichting van het negatieve gedrag van de geuzen, staan de geuzen in een positiever licht dan de Spanjaarden omdat Valerius de daden van de geuzen probeert te verantwoorden. In de inleidende prozatekst op '*Hoort allegaer*' wordt de geschiedenis van Walcheren geschetst en Valerius beschrijft de overwinning van de geuzen op de Spanjaarden: iedereen werd overboord gegooit, 'op dat sy niet meer haer soudent tot moorden ende roven der Nederlanden laten gebruycken'. Het gedrag van de Spanjaarden daarentegen is enkel verwerpelijk, terwijl Valerius via de recente geschiedenis aan zijn lezer laat zien welke strijd er door de voorouders is gestreden voor het vrije geloof. De onderliggende boodschap bij het gedrag van de geuzen is gericht op dankbaarheid voor de dappere strijd die zij voerden. Zonder de geuzen zou het vaderland nog steeds onderdrukt worden en daaruit blijkt het patriottistische gevoel dat Valerius bij zijn lezer wil oproepen.

De prozateksten bij de liederen hebben als primair doel om de lezer te leren over de recente geschiedenis waardoor er veel aandacht is voor de historische details, maar ook de reconstructie en interpretatie van het verleden is hieraan verbonden. Het blijkt dat Valerius niet onverdeeld positief is over de geschiedenis, maar zijn geloofwaardigheid met betrekking tot een objectieve geschiedschrijving wordt groter omdat hij geen eenzijdig beeld schetst. Tevens speelt Valerius wel in

op het patriottistische gevoel, maar in tegenstelling tot de geuzenliederen is het geen keiharde propaganda. Daarnaast is de benadrukking van het collectiviteitsgevoel marginaal, en ook de rol van religie is in de prozateksten geminimaliseerd. Zo wordt in de liedteksten veelvuldig gebruik gemaakt van typologie, terwijl in de inleidende prozateksten slechts gesproken wordt over het eren van God: 'God de eere gevende'.

De verschillen tussen de geuzenliederen enerzijds en de prozateksten anderzijds, zijn te verklaren aan de hand van het tijdsverschil van vijftig jaar en de veranderende context waarin de liedboeken verschenen. Daarnaast zijn de idealen van de auteurs en de doelen die in de liedboeken tentoon gesteld worden, van grote invloed op de uitgaven. De geuzenliederen zet Valerius in zijn historiserende liedboek in als historische bron, waarmee hij zijn geschiedschrijving wil legitimeren. De *Nederlantsche Gedenck-clanck* wil de historische gebeurtenissen niet enkel positief beschrijven, maar deze ook duiden en uitleggen, om zo de recente vaderlandse geschiedenis begrijpelijker te maken voor de zeventiende-eeuwse lezer. De liederen in de geschiedschrijving vormen een beschouwing op de gebeurtenissen die in de prozateksten beschreven worden, waardoor de geuzenliederen worden ingezet als historische bron. De geuzenliederen zijn in tegenstelling tot de liederen van Valerius, veel minder beschouwend van aard, niet in de laatste plaats omdat ze naar aanleiding van een gebeurtenis zijn geschreven.

De prozateksten in de *Nederlantsche Gedenck-clanck* zijn van een heel andere aard dan de geuzenliederen uit de zestiende eeuw. De verschillende tekstsoorten hebben andere doelen: zo wil Valerius in zijn prozateksten de geschiedenis uitleggen en een cultureel geheugen scheppen, terwijl de geuzenliederen gelden als een verslaglegging. Het is belangrijk om de verschillende aard van de teksten in het oog te houden bij het geven van conclusies binnen de theorie van de memory studies. De historische context en de doelen van beide tekstsoorten verschillen dermate van elkaar dat de resultaten ieder binnen de eigen context dienen te worden geëvalueerd.

Ten opzichte van hun publicatiedatum beschrijven de geuzenliederen de recente gebeurtenissen van de Opstand, terwijl het historiserende liedboek van Valerius een terugblik op de recente geschiedenis biedt. De geuzenliederen vervullen de rol van nieuwsmedium tegenover de onderwijzende en reflecterende functiedoeleinden van de *Nederlantsche Gedenck-clanck*. In het historiserende liedboek van Valerius hebben de creatie van herinnering en het vormen van een vaderlandse identiteit een belangrijk aandeel. Valerius heeft de drie oorspronkelijke geuzenliederen in zijn historiserende liedboek opgenomen omdat de liederen het onderwijzende doel van de *Nederlantsche Gedenck-clanck* ondersteunen. Waarom juist deze drie liederen zijn opgenomen, is moeilijker te verklaren. Het is interessant om de drie liederen af te zetten tegen de vele andere geuzenliederen die in de jaren zeventig van de zestiende eeuw verschenen, maar daarvoor is meer

onderzoek nodig. Omdat in dit onderzoek slechts drie van de vele geuzenliederen zijn onderzocht, gaat mijn verklaring enkel uit van de drie onderzochte liederen. De drie liederen in dit onderzoek verschillen daarnaast inhoudelijk te veel van elkaar om generaliserende conclusies te trekken, maar toch probeer ik enkele algemene zaken te onderscheiden.

De suggestie dat de drie liederen een grote populariteit kennen, en daarom zijn opgenomen in de *Nederlantsche Gedenck-clanck* is waar, maar volstaat niet als enige verklaring. Hoewel de liederen niet ouder zijn dan vijftig jaar, is het goed mogelijk dat ze in korte tijd tot de canonieke geuzenliederen zijn gaan behoren. Dit heeft vooral met de status van de betreffende geuzenliederen te maken, een verklaring die zeker voor het *Wilhelmus* erg aannemelijk is. De boodschap die uit de geuzenliederen spreekt, getuigt van patriottisme en collectiviteitsdrang. In alle liederen is de protestantse religie in de strijd van groot belang en men wordt aangemoedigd deel te nemen aan geloofszaken. Tenslotte mag de Zeeuwse achtergrond van Valerius niet onopgemerkt blijven, biedt een verklaring biedt voor het voorkomen van *Hoort allegaer* in het historiserende liedboek. Het mag in elk geval duidelijk zijn dat de geuzenliederen in de *Nederlantsche Gedenck-clanck* gelden als een historische illustratie bij de vorming van de vaderlandse herinnering.

Hoofdstuk 4: Conclusies en aanbevelingen

4.1 Het geuzenlied als nieuw historisch genre?

Geuzenliederen waren een geliefd genre binnen de liedcultuur in de Nederlanden. De liederen werden geschreven naar aanleiding van de actualiteit, waardoor de inhoud een hoge nieuws waarde had. Kort gezegd vervullen de geuzenliederen de rol van nieuwsberichten over de beginjaren van de Opstand in de Nederlanden. De liederen werden gebundeld in het *Geuzenliedboek*, waardoor er in de verschillende drukken een historisch beeld wordt gevormd, door middel van ‘ooggetuigenverslagen’. Het is een eerste stap van directe verslaglegging naar het creëren van een cultureel geheugen. De actuele aard van de geuzenliederen in de verschillende drukken schept de verwachting van een chronologische volgorde, en ook in de literatuur is deze aanname heersend. Het blijkt echter dat er wel is gepoogd een chronologische lijn aan te houden, maar dat doel is zelfs in de eerst beoogde chronologische uitgave uit 1616 niet volledig behaald. De drukken die voor 1616 verschenen, hebben geen vermelding van chronologische ambitie, eerder lijkt het dus nog geen doel te zijn geweest van de drukker.

Vijftig jaar na de oudst bekende druk van het *Geuzenliedboek* blijkt de inhoud van de liederen nog steeds relevant te zijn. Drie geuzenliederen worden integraal overgenomen in de *Nederlantsche Gedenck-clanck*, een historiserend liedboek van Adriaan Valerius. De liedteksten veranderen weinig, maar de functie en het doel van de liederen in het liedboek is veranderd ten opzichte van de uitgaven van het *Geuzenliedboek*. Het doel van Valerius is gericht op de reconstructie van de recente geschiedenis en middels zijn liedboek wil hij zijn tijdgenoten onderwijzen in de tijd van de Opstand.

In dit onderzoek heb ik de vraag gesteld waarom Valerius de drie originele geuzenliederen opneemt in de *Nederlantsche Gedenck-clanck* en ik heb dit gegeven gerelateerd aan de vraag of en hoe de geuzenliederen bijdragen aan de historische receptie van het begin van de Opstand. Daartoe zijn de geuzenliederen en de liedbronnen aan een uitgebreid inhoudelijk onderzoek onderworpen en daarna bestudeerd via de theorieën die de memory studies bieden. De geuzenliederen dragen bij aan een herinneringscultuur en ze worden ingezet om het verleden te reconstrueren.

De twee onderzochte liedbronnen bestaan naast elkaar, maar tussen de eerste uitgaven zit een verschil van vijftig jaar: de oudst bekende druk van het *Geuzenliedboek* dateert uit 1576, en werd gedurende de zeventiende eeuw nog veelvuldig uitgegeven, de *Nederlantsche Gedenck-clanck* verscheen in 1626 en kende slechts een druk. De verschillen in uiterlijk en inhoud tussen de beide bronnen zijn te verklaren vanuit de tijd waarin ze verschenen en de doelen die de auteurs voor ogen hadden. Beide liedboeken zijn een product van hun eigen tijd, en gelden als origineel en vernieuwend. Twee van de drie geuzenliederen die in dit onderzoek centraal staan, hebben het

Geuzenliedboek uit 1576 als oudste vindplaats van de liedtekst, de tekst van het *Wilhelmus* verscheen eerder al als Duitstalige tekst. De inhoud van de geuzenliedboeken is zeer dynamisch: per druk konden er liederen worden toegevoegd of eventueel weggelaten. Van de drie onderzochte geuzenliederen is alleen het *Wilhelmus* in alle drukken tussen 1576 en 1626 opgenomen, *Maximilianus de Bossu* en *Hoort allegaer* ontbreken in enkele drukken.

Stilistisch verschillen de drie liederen sterk van elkaar, met name met betrekking tot de aard en de vertelperspectieven van ieder lied. De inhoudelijke boodschap van de liederen is homogener en gaat uit van een zeer geusgezinde boodschap. De Spanjaarden worden standaard als laffe of wrede vijand beschreven, met daartegenover de geuzen als ware helden. Met betrekking tot de rol van de geuzen is de religieuze boodschap in de liederen van belang. De religieuze aard is namelijk niet alleen bedoeld als voorbeeld, maar verantwoordt ook het gedrag van de geuzen. Hun handelen wordt door de auteur verantwoord door belang te hechten aan het geloof in de goede zaak, waarbij het doel van zwaarder weegt dan de weg er naartoe.

Tekstueel gezien heeft Valerius bij overname van de geuzenliederen enkele aanpassingen gerealiseerd. Grotendeels zijn deze aanpassingen enkel gedaan ten behoeve van de precisering van het metrum. Hoewel Martine de Bruin de aanpassingen aan de oorspronkelijke geuzenliederen door Valerius afdoet als verbetering van het rijm, zijn enkele aanpassingen ook inhoudelijk te motiveren. In het *Wilhelmus* is er namelijk sprake van een veralgemening van de boodschap, waardoor het lied meer mensen aan zal spreken.

Zoals gezegd, wil Valerius met zijn historiserende liedboek zijn tijdgenoten onderwijzen in de recente geschiedenis. Het liedboek is zo rijk versierd uitgegeven, dat het voor velen te duur was, waardoor het historiserende liedboek niet goed werd verkocht. Dit is een van de redenen dat de *Nederlantsche Gedenck-clanck* niet aansloeg bij het grote publiek. Anderzijds is het binnen de theorieën van de memory studies een interessante vraag of het liedboek in een goedkopere uitgave een grotere populariteit zou hebben gekend. In hoeverre was er animo voor een historiserend liedboek, en had men eigenlijk wel de behoefte om te leren over de geschiedenis? De visie die Valerius projecteert op het recente verleden, draagt sterk bij aan de culturele herinnering, maar er waren ook anderen met hetzelfde doel als Valerius, zoals het liedboek van Pieter Bor en de *Nederlandsche Historien* van P.C. Hooft. Het historiserende liedboek van Valerius past daarmee in een nieuw genre waarbij er aangenomen kan worden dat men wel degelijk interesse had in de vaderlandse geschiedenis. In dat kader is het aannemelijk dat Valerius met een minder duur uitgegeven liedboek een groter verkoopsucces zou hebben.

4.2 De levende herinnering in de geuzenliederen

Met betrekking tot de memory studies, is de casus van de geuzenliederen interessant. De *Nederlantsche Gedenck-clanck* is relevant als casus binnen de memory studies omdat Valerius expliciet zijn doelen van het historiserende liedboek kenbaar maakt. Vanuit de theorie van de memory studies, waarbij men er vanuit gaat dat een collectief geheugen gecreëerd kan worden, zijn er vijf kenmerken gedestilleerd die allemaal in meer of mindere mate aan te wijzen zijn in de geuzenliederen. Deze aspecten hebben betrekking op de manier waarop een collectieve en culturele herinnering ingezet kan worden. De vijf aspecten die allemaal terugkomen in de geuzenliederen en de *Nederlantsche Gedenck-clanck* zijn: 1) de benadrukking van collectiviteit in de teksten, 2) een eenzijdige reconstructie van de positieve kant van de geschiedenis, 3) multi-interpretabele teksten met betrekking tot religie, 4) patriottistische propaganda en 5) de mate van historische details.

Assmann benadert herinnering als een veranderlijk en maakbaar concept, een visie die in dit onderzoek zeer houdbaar blijkt te zijn. Culturele herinnering is volgens Assmann een onderdeel van de collectieve herinnering, die gecreëerd wordt onder invloed van het collectief, ongeacht of dit juist is of niet. Hoewel de *Nederlantsche Gedenck-clanck* geen grote populariteit heeft gekend onder de tijdgenoten van Valerius, toont het historiserende liedboek aan dat herinneringen maakbaar zijn, door de recente geschiedenis op eigen wijze te beschrijven, met een heldenrol voor de voorouders van Valerius' tijdgenoten. De geuzenliederen zijn zeer populair, maar daarmee is hun voorkomen in de *Nederlantsche Gedenck-clanck* maar ten dele verklaard. De geuzenliederen zijn bewust ingezet en door de herkomst van de liederen expliciet te benoemen, zet Valerius ze in als historische bron, waardoor het historiserende liedboek als geheel geloofwaardiger en historisch interessanter is.

Er is een verschil in de liedteksten van de geuzenliederen in het *Geuzenliedboek* en de *Nederlantsche Gedenck-clanck*. Ten eerste is het belangrijk om op te merken dat ieder liedboek een product is van zijn eigen tijd en dat er om die reden verschillen zijn aan te wijzen, zowel inhoudelijk als qua uiterlijk van de liedboeken. Daarnaast zijn de geuzenliederen bij Valerius een interpretatie van de liederen zoals die in de geuzenliedboeken zijn opgenomen. Valerius past de teksten aan ten behoeve van het rijm, maar ook omdat hij de boodschap van de liederen inhoudelijk wil relativeren en zo een groot publiek aan kan spreken. Door de aanpassingen aan de geuzenliederen en de daarbij horende historische beschrijvingen in de *Nederlantsche Gedenck-clanck*, is de boodschap van Valerius over het algemeen objectiever van aard dan die van de geuzenliedboeken. De aanpassingen door Valerius zijn te verklaren aan de hand van de doelen die hij zich stelt om zijn tijdgenoten te leren over de recente geschiedenis en duiding te geven aan de historische gebeurtenissen, waarbij het van belang is een zo objectief mogelijk, historisch juist beeld te schetsen van de Opstand.

De kenmerken van de memory studies die in de liederen het meest op de voorgrond treden, zijn per lied verschillend. In het *Wilhelmus* wordt een grote nadruk gelegd op de collectiviteit, Valerius maakt met slimme aanpassingen de liedtekst voor een groot publiek nog aansprekender. Daarnaast valt het op dat er in het *Wilhelmus* in vergelijking met de andere twee liederen de meeste religieuze aspecten in de tekst zijn te vinden. De boodschap in *Maximilianus de Bossu* is vooral gericht op het patriottistische gevoel bij de lezer. Het vertelperspectief van het lied is verrassend, omdat het lied vanuit een Spaanse visie wordt verteld. *Maximilianus de Bossu* is het meest gelaagde lied van de drie, met veel spot en cynisme, waarbij de onderliggende boodschap van groot belang is. *Hoort allegaer* tenslotte, is het meeste van de drie geuzenliederen een verslag van de geuzenstrijd tegen de Spanjaarden en daardoor zijn in dit lied de historische details veelvuldig aanwezig. Naast deze hoofdkenmerken, die per lied verschillen, voldoen alle drie de geuzenliederen ook in meer of mindere mate aan de andere kenmerken behorende bij de memory studies. Uit ieder lied spreekt een patriottistische boodschap en er is sprake van het direct of indirect inzetten op het collectiviteitsgevoel, waarbij ook het geloof een belangrijke rol inneemt.

Tenslotte zijn ook de overige teksten in de *Nederlantsche Gedenck-clanck* geanalyseerd vanuit het verklaringsmodel van de memory studies. Iedere prozatekst geldt als inleiding bij de liederen, waardoor er vooraf een historisch gedetailleerde contextschets gegeven wordt. In de teksten voorafgaand aan de geuzenliederen, is de benadrukking van religie en collectiviteit minder aan de orde dan in de liedteksten zelf. Er is daarentegen wel veel aandacht voor het patriottistische gevoel, maar bij Valerius heeft dit geen propagandistische rol. Dat is te verklaren door de tijd: immers, vijftig jaar na dato is niet alleen de tijdgeest veranderd, maar ook de doelen van de verzameling liederen in de liedbundels.

De vraag waarom drie originele geuzenliederen in de *Nederlantsche Gedenck-clanck* worden opgenomen, heb ik hierboven proberen te beantwoorden. Behalve populariteit en de canonieke status die de liederen in vijftig jaar hebben verworven, speelt er meer. Zo zet Valerius alle drie de liederen in als historische bron, waardoor ze bijdragen aan de doelen die Valerius met zijn historiserende liedboek wil realiseren: een culturele herinnering van de Opstand creëren en zijn tijdgenoten door middel van een objectieve blik leren over de recente geschiedenis. Daarnaast is *Hoort allegaer* een lied over de Zeeuwse geschiedenis, en gezien de Zeeuwse achtergrond van de auteur, is de opname van dit specifieke lied daarmee ten dele verklaard. Door de drie geuzenliederen bewust in te zetten als historische bron wil Valerius zijn boodschap legitimeren. Immers, zijn verhaal is controleerbaar, waardoor Valerius zijn historisch auteurschap legitimeert en zichzelf een betrouwbare status toekent.

Met de *Nederlantsche Gedenck-clanck* heeft Valerius een liedboek af willen leveren dat de recente vaderlandse geschiedenis probeert te duiden en een receptie biedt van het begin van de Opstand. De herinnering aan de Opstand wil Valerius levend houden door middel van de prozateksten in zijn historiserende liedboek. De geuzenliederen dragen bij aan dit doel doordat ze worden ingezet als historisch verantwoorde bron, maar ze vormen niet de kern van de herinneringscultuur. Het zijn de prozateksten die de boodschap en het doel van het historiserende liedboek uitdragen, en de geuzenliederen ondersteunen daarbij. Toch is de opname van de geuzenliederen in de *Nederlantsche Gedenck-clanck* niet voor niets: de liederen zijn dragers van een cultuur die herinnerd moet worden en gelden als illustratie van de culturele herinnering.

Hoewel Valerius in zijn opzet geslaagd is met zijn liedboek, blijft de vraag bestaan hoe groot de maatschappelijke invloed van het historiserende liedboek is geweest. Door de zeer luxe uitgave was de invloed waarschijnlijk gering, maar om hier uitspraken over te doen, is vervolgonderzoek gewenst. Daarnaast is het interessant om de levensloop van de drie geuzenliederen in een bredere context te bekijken dan in dit onderzoek is gedaan. De keuze voor de geuzenliederen verklaart Valerius door de historiciteit van de liederen expliciet te benoemen, maar dat is geen motivatie waarom hij juist voor deze drie liederen koos. Om daar een antwoord op te geven, is het interessant om de drie geuzenliederen af te zetten tegen het grotere corpus van bestaande en bekende geuzenliederen. Dit is een mooi vervolg op het onderzoek dat hier gepresenteerd wordt.

Liederen worden makkelijk onthouden vanwege de combinatie van melodie en tekst. Op die manier nestelen ze zich in het collectief geheugen waardoor ze een langer leven zijn beschoren dan teksten zonder melodie. Voor de herinnering van de geschiedenis van de Opstand, dragen de geuzenliederen vooral bij aan de geloofwaardigheid van de geschiedenis. De geuzenliederen kunnen worden gezien als een ooggetuigenverslag met nieuws waarde, die in de *Nederlantsche Gedenck-clanck* worden ingepast in een gereconstrueerde herinnering. De geuzenliederen dragen bij aan een actieve herinnering van het vaderlandse verleden: de geschiedenis wordt bezongen.

Bibliografie

Anoniem (1576) *Een nieu Guese liede boecxken*.

Assmann, J. (2008) 'Communicative and Cultural Memory', in: Erll, A., A. Nünning et al. [red.] *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlijn: Walter de Gruyter: 109-118.

Bruin, M. de (1997) 'Bevroren boekjes. Een geuzenliedboek van 1577-78 en andere vondsten', in: Frank Willaert [red.], *Veelderhande liedekens. Studies over het Nederlandse lied tot 1600*. Leuven: Peeters: 74-102.

Bruin, M. de (1998) 'Het Wilhelmus tijdens de Republiek', in: Grijp, L.P. [red.], *Nationale hymnen: het Wilhelmus en zijn bureu*. Themanummer van Volkskundig Bulletin 24. Nijmegen / Amsterdam: SUN / Meertens Instituut: 16-24.

Bruin, M. de (2001) 'Geuzen en antigeuzenliederen', in: Grijp, L.P. en A. Langedijk [red.], *Een muziekgeschiedenis der Nederlanden*. Amsterdam: Amsterdam University Press-Salomé: 174-180.

Deursen, A. Th. van (2004) *De last van veel geluk. De geschiedenis van Nederland 1555-1702*. Amsterdam: Bert Bakker.

Eekhout, M. (2013) 'Celebrating a Trojan Horse. Memories of the Dutch Revolt in Breda, 1590-1650', in: Kuijpers, E., J.S. Pollmann et al. [red.], *Memory before Modernity : Practices of Memory in Early Modern Europe*. Leiden: Brill: 130-147.

Erll, A. (2008) 'Cultural Memory Studies: an Introduction', in: Erll, A., A. Nünning et al. [red.] *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlijn: Walter de Gruyter: 1-18.

Grijp, L.P. (1994a) 'Van Geuzenlied tot *Gedenck-clanck*. Eerste deel: Het geuzenliedboek in de Gouden Eeuw', in: *De zeventiende eeuw* 10 (1): 118-132.

Grijp, L.P. (1994b) 'Van Geuzenlied tot *Gedenck-clanck*. Tweede deel: De receptie van geuzenliederen, in het bijzonder in de contrafactuur', in: *De zeventiende eeuw* 10 (2): 266-276.

Grijp, L.P. (1997) 'Zingend de dood in', in: Frank Willaert [red.], *Veelderhande liedekens. Studies over het Nederlandse lied tot 1600*. Leuven: Peeters: 118-148.

Grijp, L.P. (1998) 'Inleiding', in: Grijp, L.P. [red.] *Nationale hymnen. Het Wilhelmus en zijn bureu*. Themanummer van Volkskundig Bulletin 24. Nijmegen / Amsterdam: SUN / Meertens Instituut: 7-15.

Groot, S. (2001) 'De liederen in de *Nederlandtsche Gedenck-Clanck* van Adriaen Valerius', in: *Tijdschrift van de Koninklijke Vereniging voor Nederlandse Muziekgeschiedenis* 51 (2): 131-148.

Kuijpers, E. (2013) 'Between Storytelling and Patriotic Scripture. The Memory Brokers of the Dutch Revolt', in: Kuijpers, E., J.S. Pollmann et al., *Memory before Modernity : Practices of Memory in Early Modern Europe*. Leiden: Brill: 184-202.

Kuiper, E.T. en P. Leendertz (1924), *Het geuzenliedboek naar de oude drukken*. Zutphen: Thieme.

Lenarduzzi C. & Pollmann J.S. (2013) 'Het vaderlands verleden in de zeventiende eeuw. Inleiding', in: *De Zeventiende Eeuw : Cultuur in de Nederlanden in Interdisciplinair Perspectief* 29 (2): 146-151.

Maljaars, A. (1996) *Het Wilhelmus: auteurschap, datering en strekking. Een kritische toetsing en nieuwe interpretatie*. Kampen: Kok.

Meertens, P.J. (1943) *Letterkundig leven in Zeeland in de zestiende en de eerste helft der zeventiende eeuw*. Amsterdam: Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij.

Nederlandse Liederensbank, www.liederensbank.nl

Nehlsen, E. (1998) 'Het Wilhelmus over de grens', in: Grijp, L.P. [red.] *Nationale hymnen. Het Wilhelmus en zijn bureu*. Themanummer van Volkskundig Bulletin 24. Nijmegen / Amsterdam: SUN / Meertens Instituut: 96-111.

Pettegree, A. (2005) 'Militant in song', in: Pettegree, A., *Reformation and the Culture of Persuasion*. Cambridge: Cambridge University Press: 40-75.

Pleij, H. (2007) *Het gevleugelde woord. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1400-1560*. Amsterdam: Bert Bakker.

Pollmann, J. (2006a) 'Hey ho let the cup go round! Singing for reformation in the sixteenth century', in: Schilling, H. en I.G Tóth [red.], *Cultural exchange in early modern Europe. Volume I: Religion and cultural exchange in Europe, 1400-1700*. Cambridge: UP: 294-316.

Pollmann, J. (2006b) 'From Freedom of Conscience to Confessional Segregation? Religious Choice and Toleration in the Dutch Republic', in: Bonney, R. en D.J.B. Trim [red.], *Persecution and Pluralism. Calvinists and Religious Minorities in Early Modern Europe 1550-1700*. Bern: Peter Lang, International Academic Publishers: 123-148.

Pollmann J.S. (2008) *Het oorlogsverleden van de Gouden Eeuw*. Leiden: Universiteit Leiden. Inaugurele rede uitgesproken op 27 juni 2008.

Pollmann J.S. (2013) 'Met grootvaders bloed bezegeld. Het religieuze verleden in de zeventiende eeuw', in: *De Zeventiende Eeuw : Cultuur in de Nederlanden in Interdisciplinair Perspectief*, 29 (2): 162-173.

Pollmann, J.S. en E. Kuijpers (2013) 'Introduction. On the Early Modernity of Modern Memory', in: Kuijpers, E., J.S. Pollmann et al. [red.], *Memory before Modernity : Practices of Memory in Early Modern Europe*. Leiden: Brill: 1-23.

Porteman, K. en M.B. Smits-Veldt (2008) *Een nieuw vaderland voor de muzen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1560-1700*. Amsterdam: Bert Bakker.

Prak, M. (2012) *Gouden Eeuw. Het raadsel van de Republiek*. Amsterdam: Boom.

Sas, N.C.F. van (1999) 'Het begrip 'vaderland'. Ter inleiding', in: Sas, N.C.F. van [red.], *Vaderland. Een geschiedenis van de vijftiende eeuw tot 1940*. Amsterdam: University Press: 1-6.

Smits-Veldt, M.B. (1999) 'Het vaderland' bij Hollandse rederijders, circa 1580-1625: grondgebied en identiteit', in: Sas, N.C.F. van [red.], *Vaderland. Een geschiedenis van de vijftiende eeuw tot 1940*. Amsterdam: University Press: 83-108.

Steen, J. van der (2013) 'A Contested Past. Memory Wars during the Twelve Years Truce (1609-21)', in: Kuijpers, E., J.S. Pollmann et al., *Memory before Modernity : Practices of Memory in Early Modern Europe*. Leiden: Brill: 45-61.

Stipriaan, R. van, (2002) *Het volle leven. Nederlandse literatuur en cultuur ten tijde van de Republiek (circa 1550-1800)*. Amsterdam: Prometheus.

Valerius, A. (1626) *Nederlantsche Gedenck-clanck*. Haarlem.

Valerius, A. (1626) *Nederlantsche gedenck-clanck*. (ed. Meertens, P.J., N.B. Tenhaeff, A. Komter-Kuipers). Amsterdam: Wereldbibliotheek 1942.

Veldhorst, N. (2009) *Zingend door het leven. Het Nederlandse liedboek in de Gouden Eeuw*. Amsterdam: University Press.

Willaert, F. (1997) 'Inleiding', in: Frank Willaert [red.], *Veelderhande liedekens. Studies over het Nederlandse lied tot 1600*. Leuven: Peeters: 7-9.

<http://www.dutchrevolt.leiden.edu/dutch/spreuken/Pages/pro%20lege.aspx>, voor het laatst geraadpleegd op: 06-12-2016.

Bijlage: liedteksten geuzenliederen

Wilhelmus, *Geuzenliedboek* 1576

Na de wijze van Chartres.

Vvilhelmus van Nassouwe
Ben ick van Duytschen bloet,
Den Vaderlant ghetrouwe
Blijf ick tot inden doot:
Een Prins van Oraengien
Ben ick vrij onuerueert,
Den Coninck van Hispaengien
Heb ick altyt gheeert.

Jn Godes vrees te leuen
Heb ick altyt betracht,
Daerom ben ick verdreuen
Om Landt om Luyd ghebracht:
Maer Godt sal my regeeren
Als een goet Instrument,
Dat ick sal wederkeeren
Jn mijnen Regiment.

Lijdt v mijn Ondersaten
Die oprecht zijn van aerdt,
Godt sal v niet verlaten,
Al zijt ghy nu beswaert:
Die vroom begheert te leuen
Bidt Godt nacht ende dach,
Dat hy my cracht wil gheuen
Dat ick v helpen mach.

Wilhelmus, *Nederlantsche Gedenck-clanck* 1626

Stemme: Alst begint

1. Wilhelmus van Nassouwe
Ben ick van duytschen bloet,
Het Vaderlant getrouwe,
Blijf ik tot 's Lants behoet,
Een Prince van Oranjen
Ben ick vry onverveert,
Den Coninck van Hispanjen
Ick altyt hebb' ge-eert.

2. In Godes vrees te leven
Heb ick altyts getracht;
Daerom ben ick verdreven,
Van Lant en goet gebracht,
Maer God sal my regeeren,
Als een goet Instrument,
Dat ick sal wederkeeren,
Noch in mijn regiment.

3. Lyd' u myn ondersaten,
Die oprecht syt van aerdt,
God sal u niet verlaten,
Al syd' ghy nu beswaert,
Die vroom begeert te leven,
Die bidde nacht en dag,
Dat God my cracht wil geven
Dat ick u helpen mach.

Lijf en goet al te samen
Heb ick v niet verschoont
Mijn Broeders hooch van Namen
Hebbent v oock vertoont:
Graef Adolff is ghebleuen,
Jn Vrislant inden slach,
Sijn siel int eewich leuen
Verwacht ten Jongsten dach.

Edel en Hoochgheboren
Van Keyserlicken stam:
Een Vorst des Rijcks vercoren
Als een vroom Christen Man,
Voor Godes Woort ghepresen,
Heb ick vrij onuersaecht,
Als een Helt sonder vreesen
Mijn Edel bloet ghewaecht.

Mijn Schilt en mijn betrouwen
Sijt ghy, O Godt mijn Heer
Op v so wil ick bouwen
Verlaet my nemmermeer:
Dat ick toch vroom mach blijen
V dienaer taller stont,
Die Tyranny verdrijuen,
Die my mijn hert doorwont.

Van al die my beswaren,
End mijn veruolghers zijn,
Mijn Godt wilt toch bewaren
Den trouwen Dienaer dijn:
Dat sy my niet en verrasschen
Jn haren boosen moet,
Haer handen niet en wasschen

4. Lyf, goet en al te samen
Heb ick u niet verschoont,
Myn broeders hoog van namen,
Die hebben't oock betoont.
Graef Adolf is gebleven
Te Vrieslant inden slag;
Syn siel, in 'teeuwig leven,
Verwacht den jongsten dag.

5. Een edel Prins geboren
Van Keyserlick geslacht,
Een Vorst des rijcx verkoren
Ick altydt ben geacht.
Voor Godes woord en leere
Heb ick vry onversaegt,
Gelyck een held met eere
Myn edel bloet gewaegt.

6. Mijn schilt en myn betrouwen
Zyt ghy (o God myn Heer!)
Op u soo wil ick bouwen;
Verlaet my nemmermeer:
Op dat ick vroom mach blyven,
U Dienaer t'aller tyt
De tyranny verdryven,
Die menigh hert doorsnyt.

7. Voor al die my beswaren
En myn vervolgers zijn,
Wil my (o God!) bewaren
In desen droeven schyn.
Dat sy my niet verrasschen
In haren boosen moet,
Haer handen niet en wasschen,

Jn mijn onschuldich bloet.

Als David moeste vluchten
Voor Saul den Tyran:
So heb ick moeten suchten
Met menich Edelman:
Maer Godt heeft hem verheuen,
Verlost wt alder noot,
Een Coninckrijck ghegheuen
Jn Israel seer groot.

Na tsuer sal ick ontfanghen
Van Godt mijn Heer dat soet,
Daer na so doet verlangen
Mijn Vorstelijck ghemoet,
Dat is dat ick mach steruen
Met eeren in dat Velt,
Een eewich Rijck verweruen
Als een ghetroouwer Helt.

Niet doet my meer erbarmen
Jn mijnen wederspoet,
Dan datmen siet verarmen
Des Conincx Landen goet,
Dat v de Spaengiaerts krencken
O Edel Nederlant soet,
Als ick daer aen ghedencke
Mijn Edel hert dat Bloet.

Als een Prins opgheseten
Met mijnder Heyres cracht,
Van den Tyran vermeten
Heb ick den Slach verwacht,
Die by Maestricht begrauen

In myn ontschuldig bloet.

8. Als David moste vluchten
Voor Saül den tyran;
Soo heb ick moeten suchten
Met menig Edelman:
Maer God heeft hem verheuen,
Verlost uyt aller noot,
Een Coninckryck gegeven
In Israel seer groot.

9. Nae 'tsuer sal ick ontfangen,
Van God den Heer oock 'tsoet.
Waer kan meer na verlangen
Myn Vorstelick gemoet,
Dan dat ick hier mach sterven
Met eeren in het veld,
En't eeuwig ryck beerver,
Als een getrouwen held?

10. Niet doet my meer erbarmen
In mijn swaer ongeval
Dan datmen siet verarmen
Des Conincx Landen al.
Dat u de Spanjaerts krencken
O edel Nederlant!
Al ick dat gae bedencken,
Myn edel harte brant.

11. Als een Prins ongeseten
Blyf ic met myn heyrkracht.
Vanden tyran vermeten,
Heb ick den slag verwacht,
Die by Maestricht begraven

Vreesde mijn ghewelt,
Mijn ruyters sachmen drauen
Seer moedich door dat velt.

Soo het den wil des Heeren
Op die tijt had gheweest,
Had ick gheern willen keeren
Van v dit swaer tempeest:
Maer de Heer van hier bouen
Die alle dinck regeert,
Diemen altijt moet louen
En heeftet niet begeert.

Seer Prinslick was ghedreuen
Mijn Princelijck gemoet,
Stantuastich is ghebleuen
Mijn hert in tegenspoet,
Den Heer heb ick ghebeden
Van mijnes herten gront,
Dat hy mijn saeck wil reden,
Mijn onschult doen bekont.

Oorlof mijn arme Schapen
Die zijn in grooten noot,
V Herder sal niet slapen
Al zijt ghy nu verstroyt:
Tot Godt wilt v begheuen,
Sijn heylsaem Woort neemt aen,
Als vrome Christen leuen,
Tsal hier haest zijn ghedaen.

Voor Godt wil ick belijden
End zijner grooter macht,
Dat ick tot gheenen tijden

Zeër vreesde myn gewelt,
Myn ruyters sachmen draven
Zeër moedig door het velt.

12. Soo het de wil des Heeren
Had op die tydt geweest
Ick had wel willen keeren
Van u dit swaer tempeest:
Maer d'Heere van hier boven
Die alle ding regeert,
En die elck een moet loven,
En heeft het niet begeert.

13. Seer Christlick was gedreven
Myn Princelyck gemoet,
Stantastich is gebleven
Myn hert in tegenspoet.
Den Heer heb ick gebeden
Uyt mynes herten gront,
Dat hy myn saeck en reden
Uytvoere t'aller stont.

14. Oorlof mijn arme schapen,
Die zijt in grooten noot,
U Herder sal niet slapen,
Al lijdt ghy veel aenstoot.
Tot God wilt u begeven,
Syn heylsaem woordt neemt aen,
En een vroom Christen leven:
Want 'tis hier haest gedaen.

15. Voor God wil ick belijden
En voor zijn groote macht,
Dat ick tot geen en tijden

Den Coninck heb veracht:
Dan dat ick Godt den Heere
Der hoochster maiesteyt,
Heb moeten obedieren,
Jnder gherechticheyt

Den Coning heb veracht;
Dan dat ick Godes eere
Most voorstaen aldereest,
Gehoorsaemheyt den Heere
Bewysen moste meest.

Maximilianus de Bossu, *Geuzenliedboek* 1576

Een Claegliedeken vanden Graue van Bossu
Op de wijze. Ydt is dat heyl ons komen her

Maximilianus de Bossu

Ben ick een Graef geheeten,
Duckdalue dien ick seer getrou,
Die heeft my nu vergheten:
Jck heb gheweest sijn Admirael,
Die Geus te dooden principael,
Dit had ick my vermeten.

Mijn vast betrouwen was mijn Schip,
God had ick gants verlaten:
My docht het was een harde Klip,
Daer mochten gheen Pompen op vaten
Maer daer quamen van die Pompen inde Vloet
Die Heindrick van Trier van Clocken goot
Die maecten groote gaten.

Jck meynde te wezen der Geusen dwanc,
Die Cans die liep verloren,
Jck word geuangen tegen mijnen danck,
Sy brochten my te Horen,
Aldaer ben ick int Clooster geraect,
Dus hebben sy Pater van my ghemaect,
Myn Cruyn niet eens geschoren.

Hoet is, ick ben in tegenspoet,
Maer het moet zijn gheleden,
Jck moetet rekenen voor goet,
Dat ick ben hier ter steden:
Veel lieuer hier dan te Rotterdam,

**Maximiljanus de Bossu, *Nederlantsche
Gedenck-clanck* 1626**

1. Maximiljanus de Bossu,
Ben ick een Graef geheeten,
Duc d'Alf dien ik trou diend' heeft nu,
My schoon en gantsch vergeten,
Ick heb geweest syn Admirael,
De Geus te dooden principael,
Hadd' ic my hoog vermeten.
2. Myn vast betrouwen was myn schip,
God had ick gantsch verlaten,
My docht het was een harde clip;
Daer mocht geen pomp op vaten;
Maer siet daer quamder inde vloot
Die Hend'rick Trier van kloeken goot,
Die maeckten groote gaten.
3. Ick meend' ick was der Geusen dwanck,
De kans die liep verloren,
Gevangen tegens mynen danck
Werd' ick gebracht tot Horen.
Daer ick in't klooster ben geraeckt,
En tot een Pater wierd' gemaect,
Myn cruyn is noyt geschoren.
4. Hoe 'tis ick ben in tegenspoet,
Maer 't moet nu zijn geleden.
Ick moetet rek'nen noch voor goet
Dat ick hier ben ter steden,
Veel liever als tot Rotterdam;

Want daer is de Borger op my so gram,
Om de Moort dien ick daer deden.

O waer is de Paus die heylighe Man,
Conde ick by hem raken,
Jck lietse hem doen al inden Ban,
Die my dit schip deden maken,
De Hel roep ick tot deser eur,
Met Sinte Patricius Vaghevyer,
Al ouer haer te wraken.

Sy hebben my dit Schip geschenckt,
Den Krijch soud ick beghinnen,
Dit heeft my aldermeest ghekrenct,
Nu icket gae versinnen,
Wat Schippers of Stuerluy dat ickt vraechd,
Sy spraken alsoot my behaechd,
V Schip can niemant winnen.

Maer doen ick quam voort Hoorner hop
Doen worde ick anders ontwaren,
Dat sal my steken in mijn krop,
Al leefde ick noch vijftich Jaren:
Want Geus leerde my opt selue pas,
Wat schoon genoechten dattet was,
Op Zuyderzee te varen.

Jan Symonsen Rol, ghy lichte quant,
Waer zijn v schoone woorden,
Die ghy my loefde aen mijn hant,
Dat menich man aenhoorden:
Dat ghy my sout in noot bystaen,
Maer ghy zijt my haest af gegaen,
Het welck my meest verstoorden.

Daer my de borger is seer gram
Om d'moort die ick daer dede

5. Waer is de Paus, de heyl'ge man?
Cond ick by hem geraken
Ick lietse doen al inden ban,
Die my't schip deden maken.
De hel roep ick tot deser uyr,
Met Sint' Patritius vagevuyr,
Al over haer ter wraken.

6. Sy hebben my dit schip gedaen,
Ick soud' den kryg beginnen,
Ick hebb' noyt slechter stuck bestaen,
Als ick het gae versinnen,
Wat schippers, stierluy, dat ick vraegd',
Sy spraken al, alst my behaegd,
U schip kan niemant winnen.

7. Maer doen ic quam voor't Hoorner hop,
Ick werd wel anders ware,
Dat sal noch steken in myn krop,
Al leefd' ick vijftig jaren.
Geux leerde my op't selve pas,
Wat een genuchte dattet was
Op de Zuy'r-zee te varen.

8. Jan Symons Rol, ghy lichte quant!
Waer syn u schoone woorden?
Die ghy my loofden aen myn hant,
Als menig man aenhoorde:
Ghy soud my inder noot by staen:
En ghy syt haest my afgegaen,
Het welck my meest verstoorde.

Schoon woorden vullen geen sack,
Dat heb ic wel beuonden,
Hulp en bystant my ghebrac:
Als ic dreef aen die gronden,
Elc een die voer daer zijner vaert,
En lieten my aldaer beswaert
Bedroeft ter seluer stonden.

O daer ick plach een Heer te zijn,
Daer leg ic nu gheuangen,
Na Amsterdam op dit termijn,
Waer beter mijn verlangen
Ey Geus laet my doch wt dit gaet,
Jc sal v loonen die schoone weldaet,
Met moorden en met hanghen.

Oorlof Bossu wreet ende fel,
Met al v Spaensche knapen:
Ghy maect des Conincks Landen rebel
Ter liefden Monicken ende Papen,
Die altyt zijn verdorst na tbloet,
Ghelijck een Visch na twater doet,
Na Christen bloet sy gapen.

9. Maer schoone woorden volt geen sack,
Dat heb ick wel bevonden:
Want goede bystant my ontbrack,
Als ick dreef aen den gronde.
Elck een voer heen weg syner vaerd,
Men liet my daer beancxt, beswaert,
Bedroeft ter selver stonden.

10. Och daer ick placht een Heer te zijn!
Daer lig ick nu gevangen,
Na Amsterdam (och 'tis my pijn!)
Waer beter myn verlangen.
Ey Geux! laet my doch uyt dit quaet,
Ick sal u loonen dese daet,
Met moorden, en met hangen.

11. Oorlof Bossu, seer wreet en fel!
Met al u Spaensche knapen,
Ghy maeckt des Conings land rebel,
Ter liefd' der booser Papen;
Die altyt dorstig zijn na't bloet,
Gelyck een visch na't water doet,
Na't Christen bloet sy gapen.

Hoort allegaer, *Geuzenliedboek* 1576

Een nieu Liedeken van den slach voor Berghen.

Hoort allegaer, int openbaer,
Hoe datmen claer, sach comen daer
Jnt vierentseuentichste Jaer,
Duck Dalfuens groot Armeyen
Met Trompetten en Scharmeyen
Seer Corageus voorwaer.

Seer triumphant, voeren sy vant lant,
Van Berghen want, met een cloec verstant
Elc schip seer vroom gemant
Met Spaengiaerts en Walen,
Meenden sy prijs te halen,
Maer deus aes viel op de hant.

Als sy nu reen, groot ende cleen
Quamen by een, om haer te verbreen
Voor Rommerswael hielden sy gemeen
By haren eedt gesworen
Den Admirael most voeren,
Hem moste beswijcken gheen.

Capiteyn Juliaen, de Romero saen
Deed een vermaen, willet wel verstaen
Lieue Crijsluy wilt ontfaen
Den wijn die ick v hier schincken
Daer by sult ghy ghedincken,
Dat ghy Ketters sult verslaen.

**Hoort allegaer, *Nederlantsche Gedenck-clanck*
1626**

1. Hoort allegaer, hoe datmen klaer,
Int openbaer, Sag komen daer,
int vierent-seventichste jaer,
Duch d'Alvens groot armeyen,
Met trompet en schalmeyen,
Seer courageux voorwaer,
Seer courageux voorwaer.

2. Seer triumphant Voer elck van kant,
Van Bergen 'tLand, Met kloeck verstand,
Elck schip seer vroom en wel gemand,
Met Spanjaerts ende Walen,
Sy meenden prys te halen,
Maer't viel haer uyt de hand,
Maer't viel haer uyt de hand.

3. Als nu't gemeen So groot als kleen
Nu quam by een, Haer te verbreen,
Voor Rommerswael sy hielden heen,
By haren eed gesworen,
Den Admirael quam voren,
Beswycken moster geen,
Beswycken moster geen.

4. Cap'teyn Juliaen De Rom'ro aen
Ving een vermaen, Wil 't wel verstaen
Myn lieve chrijgshsluy, en ontfaen
Den Wijn, die'ck u sal schencken,
Daer sult ghy by gedencken,
De Ketters te verslaen,

De Ketters te verslaen.

Al in ootmoet, valt my te voet
Als Christen bloet, v gebedt nu doet
Voor dit Heylich Cruyce soet
Van onser lieuer Vrouwen
Dit Beelt dit wilt aenschouwen
Die neem ons in haer behoet.

Met dit gebedt, naer haer opset
Meenden sy net, sonder belet,
Te comen deurt perket,
Maer t'was al qualick ghebeden,
Sy mosten leeren smeeden
Op Sinte steuens wet.

Houerdich stout, riepen sy bout,
Draghende hout, de Geus die schout
Ons ghewelt seer menichfout
Vene vous Canaille,
Lutranen ende rappaille,
Tis den dach die v berout.

Als Leeuwen vrij, die Geusen bly,
Quamen haer by, clampen onder de Ly,
Papou waer sijde ghy,
Seer vreeslick sachmen schieten,
De Spangiaerts haer schepen verlieten,
Schampado speelden sy.

Een vrijmoedich accoort, de Geusen voort

5. Sijt wel gemoet, Valt metter spoet
De Heer te voet Met rechte boet
Voor 't heylig kruys 'tgebet nu doet,
En onser liever Vrouwen,
Och wilt dit beeld aenschouwen,
Op dattet ons behoed',
Op dattet ons behoed'.

6. Met dit gebet, Na haer opset,
Sy meenden net, Vry van belet,
Te komen door dit swaer parket,
Maer qualick wast gebeden,
Sy mosten leeren smeden
Op Sint Antheunis wet,
Op Sint Antheunis wet.

7. Hovaerdich stout Sy riepen bout,
Dregende hout: De Geux die schout
Al ons gewelt seer menigfout,
Or venez vous canaille,
Luterian, rapaille,
Dees dag ist die u rouwt,
Dees dag ist die u rouwt.

8. Als Leeuwen vry, De Geux seer bly,
Quam flox daer by, En klampt' aen ly:
Hey nu Papauw! waer zy de ghy?
Men sag daer vrees'lyck schieten,
De Spaensch' haer schepen lieten,
Schampado speelden zy,
Schampado speelden zy.

9. Met g'lijck accoort De Geux gaet voort,

Quamen aen boort, den Admirael verstoort
Groot gheschrey was daer gehoord,
Papou t'moet v verdrieten,
Tonnoosel bloet te vergieten,
Dat binnen Haerlem is versmoort.

En klampt aen boort; D'Amirael hoort
Een groot geschreeuw aen allen oort,
O speck! het moet u smerten
'tBloet van d'onnos'le herten
Die t'Haerlem zijn vermoort,
Die t'Haerlem syn vermoort.

Een vliesse Boot, seer vreeslijck schoot,
So dat elck vloet, zijn ghewelt seer groot,
Jan van Spaengien viel seer bloot,
Men hoorde roepen en kermen,
Misericorde wilt ons ontfermen
Maer de loose was slaet doot.

10. Siet een vlie-bood Seer vrees'lijck schoot,
So dat syn groot Gewelt men vloot,
Och! Jan van Spanjen viel gantsch bloot,
Men hoorde roepen, karmen,
Misericord'! och armen!
De leus' was: al sla doot,
De leus' was: al sla doot.

Sonder verdrach, gelijk voor den slach
Op een vrijdach, twelckmen heughen mach
Al die dit spel aensach,
Veel Edel Cruysheeren,
Mosten daer steruen leeren,
Met gheschrey en groot geclach.

11. Dees' fellen slag, Met groot gewag,
Men heugen mag. Op een vrydag
Men al dit schoone spel aensag.
Veel edele Cruys-heeren
Daer mosten sterven leeren,
Met schreyen en geklag,
Met schreyen en geklag.

Dees tijding mal, met blijd geschal,
Quam ouer al, met groot geral
Te Berghen op den wal,
Ons schepen niet en wijcken
Sy doen de Geusen strijcken,
Tot ses al int getal.

12. Men riep als mal, Met bly geschal,
En groot geral. Dees tyding al,
Te Bergen weg tot op de wal;
Ons schepen niet en wycken,
Sy doen de Geusen strycken,
Tot ses toe int getal,
Tot ses toe int getal.

Mijn Heerom verblijt, met groot iolijt
Bootschapte dijt, sonder respijt
Den Gouverneur verblijt,

13. Men seyd' den stryt De Geus was quyt,
Heer-oom verblyt, Bootschapten zyt,
Den Commandeur met groote vlyt

Hy is op zijn Peert ghetreden,
Al na zijn volck ghereden,
Maer seer cort was daer zijn tijt.

Al hy daer quam, vier ende vlam
Gheschut vernam, zijn volck dat clam,
Ouer den dijck crepel en Lam,
Elendich quamense hem teghen,
Sijn ghesellen seer verslegghen
En riepen met luyder stem.

O Grand Seigneur, le Gouverneur,
Adieu bonheur, hier gaen wy deur,
Verloren ist parteur,
Men sach hem wederom rijden,
Van lachen wel vermijden,
Ghestelt was hy te leur.

Mijn Heerroom voorseyt, siende dit leydt,
Sijn vrolickheyt, is in druck verspreyt,
Ouer de gantsche stadt verbreyt,
Mijn Heerroom onuerduldich,
Met tranen menichfuldich
Heeft de Spaeniaerts doot beschreyt.

Als de Philisteen, voor Jsrael deen,
Haer hoochmoedighe seen, daelden beneen
Alsoot hier claerlick scheen
Met claghen ende suchten
Seer dapperlick sachmense vluchten

Is op zijn peerd getreden,
En na zijn volck gereden;
Maer kort was daer zyn tyt,
Maer kort was daer zyn tyt.

14. Als hy daer quam, Schuts vier en vlam,
Hy haest vernam, Zijn volck dat klam
Den dyck op kreupel ende lam,
Ellendig quam't hem tegen;
Elck, zijnde seer verslegen,
Riep dus met luyder stem,
Riep dus met luyder stem:

15. O grand Seigneur! Le Commandeur!
Adieu bon heur! Hier gaen wy deur!
Verloren is nu ons parteur.
Men sach hem weder rijden,
Van lachen wel vermijden,
Gestelt was hy ter leur,
Gestelt was hy ter leur.

16. Heer oom voorseyd, Siend' al dit leydt,
Syn vrolicheyd In druck verspreyd,
'tWelck door de gansche stad verbreyd,
En Heer Oom onverduldig,
Met tranen menigvuldig
Des Spanjaerts doot beschreyt,
Des Spanjaerts doot beschreyt.

17. Als de Phil'steen Met Isr'el streen,
En groot en kleen Viel over een;
So liepen dees oock met geweën,
Al klagen ende suchten,
Men sachs' ellendig vluchten,

Die Spaengiaerts voeren heen.

De Spanjaerts voeren heen,
De Spanjaerts voeren heen.

Als Pharo versaecht, int Roo Meyr geplaecht,
So ist hier gheslaecht, twordt v bedaecht,
Al die dit spel behaecht,
So zijn oock dees Papisten,
Dees wreede Antechristen,
In haer selfs strick geiaecht.

18. Als't Pharo slaegt, Die niet beklaegt
Wiert maer vertsaegt, Int Meyr geplaegt,
So oock hem nu de saeck toedraegt;
Ja, zijn nu dees' Papisten,
En wreede Ante-christen,
In haer selfs strick gejaegt,
In haer selfs strick gejaegt.

Oorlof Admirael, Officieren ryael,
Capeteynen verbael,, Boosluyden altemael,
Soldaten int generael,
Wilt Godt de eere gheuen
Van dat hier is bedreuen,
Als David doet vermaen.

19. Oorlof egael, O Admirael!
Cap'teyns royael, Bootslien te mael
Soldaten al in't generael,
Wilt God de eere geven
Van dat hier is bedreven,
Als David doet verhael,
Als David doet verhael.